

Vilniaus universitetas
Filosofijos fakultetas
Sociologijos ir socialinio darbo institutas
Socialinės politikos katedra

Miglė Banytė

Socialinės politikos studijų programa
Magistro darbas

**Socialinis mobilumas šiuolaikinėje Lietuvoje: statuso
pasiekimo modelio taikymas**

Darbo vadovė: docentė dr. Jekaterina Navickė

Vilnius
2023

Turinys

Įvadas	5
1. Socialinis mobilumas ir jo samprata	7
1.2. Socialinio mobilumo tipai	8
1.2.1. Horizontalus ir vertikalus socialinis mobilumas.....	8
1.2.2. Intergeneracinis ir intrageneracinis socialinis mobilumas	10
1.2.3. Struktūrinis ir santykinis socialinis mobilumas	12
2. Socialinio mobilumo tyrimo strategijos	14
2.1. Blau ir Duncan statuso pasiekimo modelis.....	14
2.2. Wisconsin statuso pasiekimo modelis	15
3. Socialinio mobilumo matavimo perspektyvos	16
3.1. Tyrimų kryptys.....	16
3.2. Matavimo komponentai.....	17
4. Socialinio mobilumo tyrimų Europoje ir Lietuvoje apžvalga	21
4.1. Socialinio mobilumo tyrimai Europoje	21
4.2. Socialinio mobilumo tyrimai Lietuvoje.....	23
5. Teorinės darbo dalies apibendrinimas	25
6. Tyrimo metodika	26
7. Tyrimas ir jo rezultatai	31
7.1. Išsilavinimo bei profesinės padėties pasiskirstymas Lietuvoje	31
7.2. Statuso pasiekimo modelio pritaikymas Lietuvoje	37
7.3. Pagrindiniai socialinio mobilumo tarp kartų veiksniai Lietuvoje.....	40
7.4. Tyrimo apibendrinimas	46
Išvados	48
Pasiūlymai	50
Biibliografija	52
Priedai	57

Santraukos

Šiame darbe nagrinėjamas socialinis mobilumas šiuolaikinėje Lietuvoje (tyrimo objektas), remiantis Blau ir Duncan (1967) statuso pasiekimo (angl. status attainment) modeliu. Šio darbo tikslas – išsiaiškinti, kokios asmens šeimos ypatybės skatina asmenų socialinį mobilumą (per išsilavinimą ir karjerą) šiuolaikinėje Lietuvos visuomenėje, bei kokie veiksniai turi tam didžiausią įtaką. Teorinėje darbo dalyje pateikiama socialinio mobilumo samprata (tipai ir tyrimo strategijos), aprašomi pagrindiniai socialinį mobilumą apibrėžiantys bei skatinantys veiksniai, leidžiantys nustatyti įtaką asmens išsilavinimo ir profesijos lygio pasiekimui. Atsižvelgiant į socialinio mobilumo kaip socialinio reiškimo aktualumą bei problematiką, atliktus Europos ir Lietuvos mokslininkų darbus, siekiama užpildyti šios temos tyrimų nišą, pasitelkiant Blau ir Duncan statuso pasiekimo modelį bei panašiuose darbuose taikomus metodus. Tyrimas atliekamas remiantis kiekybiniais metodais – aprašomąja, koreliacine ir regresine analizėmis. Pagrindiniu duomenų šaltiniu pasirinkta 2020 m. (10 banga) Europos socialinio tyrimo (angl. European Social Survey) rinkmena. Empirinis tyrimas atskleidė, jog socialinis mobilumas Lietuvoje gali būti siejamas su struktūriniu mobilumu, kurį lėmė šalies istorinė praeitis – priklausymas Sovietų Sąjungai, perėjimas prie rinkos ekonomikos, atgavus nepriklausomybę. Taip pat išryškėjo esminiai veiksniai, galintys skatinti bei riboti socialinį mobilumą šiuolaikinėje Lietuvoje. Aukštesnio išsilavinimo lygio pasiekimą skatina mamos ir tėčio išsilavinimo sąveika, riboja – mamos profesija ir respondento lytis (vyriška). Tuo tarpu aukštesnio profesinio lygmens pasiekimui reikšmingą teigiamą įtaką gali turėti taip pat mamos ir tėčio išsilavinimo sąveika, paties respondento aukščiausias įgytas išsilavinimas, neigiamą – taip pat lytis.

Darbe keliamos dvi hipotezės. Pirmoji – didžiausią įtaką asmens socialiniam mobilumui turi tėčio išsilavinimas ir profesija. Tyrimas atskleidžia, jog tėčio profesija nėra reikšmingas veiksnys (tiek išsilavinimo, tiek profesijos modeliuose), o tėčio išsilavinimas svarbus veiksnys tik sąveikos su mamos išsilavinimo metu. Taigi pirmoji hipotezė atmesta. Antroji – didžiausią įtaką asmens socialiniam mobilumui turi mamos ir tėčio išsilavinimo sąveika. Regresinių modelių rezultatai išryškino, jog didžiausią įtaką asmens profesinio lygmens didinimui turi paties vaiko išsilavinimas, o mamos bei tėčio profesijos sąveika nors ir gali paveikti vertikalų judėjimą „aukšty“, tačiau menkai. Taigi antroji hipotezė patvirtinta tik iš dalies.

This thesis examines social mobility in contemporary Lithuania (the object of the study) based on Blau and Duncan's (1967) status attainment model. The aim of this paper is to discover which family characteristics promote social mobility (education and occupation) of individuals in contemporary Lithuanian society and which factors have the most influence on it. The theoretical part of the thesis presents the concept of social mobility (types and research strategies), and describes the

main factors defining and promoting social mobility, which allows for identifying the influence on the achievement of education and occupation level. Taking into account the relevance and problematics of social mobility as a social phenomenon and the work of European and Lithuanian researchers, the aim is to fill the niche of research on this topic by using Blau and Duncan's model of status attainment as well as the methods applied in similar works. The research is based on quantitative methods - descriptive, correlation, and regression analyses. The European Social Survey 2020 (Round 10) is the main data source. The empirical study revealed that social mobility in Lithuania can be associated with structural mobility, which is a result of the country's historical past - belonging to the Soviet Union, and the transition to a market economy after the restoration of independence. It also highlighted the key factors that can promote and limit social mobility in contemporary Lithuania. The interaction between the mother's and father's education promotes the attainment of a higher level of education, while the mother's profession and the respondent's gender (male) limit it. Meanwhile, the achievement of a higher occupational level can be significantly positively influenced by the interaction between the mother's and father's education, the highest level of education acquired by the respondent, and negatively influenced by gender.

The paper raises two hypotheses. The first is that father's education and occupation have the greatest influence on social mobility. The study found that the father's occupation is not a significant factor (in both the education and occupation models), and the father's education is only a significant factor in the interaction with the mother's education. Thus, the first hypothesis is rejected. The second hypothesis is that the interaction between a mother's and father's occupation has the greatest impact on an individual's social mobility. The regression models showed that the child's own education has the largest impact on the upward movement of a person's occupational level, while the interaction between the mother's and the father's education, although it can affect vertical upward movement, has a small impact. Therefore, the second hypothesis is only partially confirmed.

Ivadas

Visuomenės gerovė neatsiejama nuo gerovės valstybės bei socialinės politikos tikslų ir veiksmų sinergijos. Politinių veikėjų retorikoje galima pastebėti vienodų sąlygų užtikrinimo bei nelygybės mažinimo siekių. Dar 2016 m. savo kalboje buvęs JAV prezidentas D. Trump teigė, jog *Amerikietiškoji svajonė* yra mirusi, tačiau jo tikslas pastarąją grąžinti (Washington Post, 2020). T. May, buvusi JK ministrė pirmininkė teigė: „<...> mes neleisime išsigalėti kelių laimingųjų pranašumui. Mes padarysime viską, ką galime, kad padėtume bet kam, kad ir kokia būtų jūsų kilmė, pasiekti tiek, kiek jūsų gabumai leis“ (GOV.UK, 2016). Šiomis viešomis žinutės įrodomas ne tik nelygybės egzistavimas dėl asmens kilmės, bet ir problemos aktualumas, siekis ją spręsti.

Ne išimtis ir 18-oji LR Vyriausybė, kurios programos įžanginėje dalyje deklaruojama: „<...> Įsipareigojame, kad kartu su visomis politinėmis jėgomis, mokytojais, tėvais, mokiniais, visuomene parengsime ir imsime įgyvendinti nacionalinį švietimo susitarimą, kurio pagrindinis tikslas – kiekvienam Lietuvos vaikui užtikrinti vienodas galimybes siekti geriausio išsilavinimo, nepaisant jo gyvenamosios vietos ar socialinės padėties“ (Aštuonioliktosios LR Vyriausybės programa, 2020). Šis teiginys patvirtina, jog šalyje vyrauja nelygybė, kylanti dėl socioekonominių aplinkybių. Daugiau – įrodoma, jog nelygybės mažinimo klausimas nustatomas vienu prioritetinių Lietuvos socialinės politikos lauke. Pavyzdžiui, VU duomenimis, iš žemos socialinės ir ekonominės padėties į aukštąsias mokyklas stoja 4 kartus mažiau studentų (VU SA, 2022), kas reiškia šių vaikų galimybių apribojimą žmogiškojo kapitalo kaupimo procese, ypač siekiant labiau kvalifikuotos profesijos. Ilgalaikėje perspektyvoje tai turi įtaką pragyvenimo lygiui, gyvenimo sąlygų kokybei, ir kt. Kadangi pastebėta, jog socialinės politikos tikslais dėmesys vis dažniau skiriamas jaunimo socialinei ir ekonominei padėčiai gerinti, lygioms galimybėms užtikrinti bei socialinėms, ir ekonominėms kliūtims (angl. disadvantage) amortizuoti statuso perdavimo tarp kartų kontekste, socialinio mobilumo tema tampa ypatingai probleiška ir aktuali (Eurofound, 2017). Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija (toliau – EBPO) taip pat pabrėžė socialinės politikos ir su ja susijusių reformų svarbą, galinčių pašalinti kliūtis kartų socialiniam mobilumui tokiu būdu mažinant nelygybę (EBPO, 2010). Taigi, panašu, jog socialinio mobilumo reiškinys sulaukia vis daugiau dėmesio socialinės politikos lauke.

Užsienio mokslininkų darbuose socialinis mobilumas plačiai analizuojama tema. Dar 1927 m. P. Sorokin tekste „Social Mobility“ išgrynino, o 1959 m. „Social and Cultural Mobility“ išplėtojo socialinio mobilumo apibrėžimą. 1967 m. Blau ir Duncan „The American Occupational Structure“ pateikė statuso pasiekimo modelį (angl. status attainment model) ir pritaikė tyrimuose JAV. Siekiama išsiaiškinti, kaip asmens šeimos ypatybės (išsilavinimas ir profesija) susijusios su vaikų pasiekimais. Vėliau šis modelis taikytas įvairiose šalyse – kaip pirminis ir kiek pakoreguotas variantas. Nepaisant

to, į Lietuvos mokslininkų akiratį socialinis mobilumas kaip tyrimo objektas pakliūna gana retai, o statuso pasiekimo modelis nesulaukė dėmesio. Iki šiol parašytuose darbuose daugiau nagrinėjamos pavienės temos: socialinio mobilumo sąvokos apibrėžimai, rūšys/tipai ir kryptys; veiksniai, lemiantys profesijos pasirinkimą; atlikti tyrimai posocialistinėse visuomenėse; vienos kohortos (gimę 1970–1984 m.) socioekonominė padėtis ir kt. (Matulionis 1980, 1990; Taljūnaitė 1979, 1990; Titma ir Taljūnaitė 1984; Mardosa 1988; Lipnevič 2015; Tatarėlienė 2016; Navickė ir Vencius 2017; Vencius 2022). Tai leidžia tik iš dalies susidaryti vaizdą apie socialinį mobilumą šalyje bei suprasti, kuo šis klausimas problematiškas.

Socialinės politikos rėmuose, siekiant sukurti sėkmingą gerovės valstybę bei atliepti jos piliečių poreikius, vis dažniau kyla socialinio mobilumo problematiką pagrindžiantys klausimai – kas paskatina asmens gyvenimo pasirinkimus, susijusius su išsilavinimo ir karjeros pasirinkimais? Kas lemia, jog vieni pasiekia gyvenime daugiau negu kiti? Galbūt žmogaus asmeninė sėkmė įrašyta į jo DNR?

Taigi keliamas probleminis šio darbo klausimas – ar (ir kiek) socialinio mobilumo reiškinys susijęs su tėvų socioekonominiu statusu šiuolaikinėje Lietuvoje? **Šio tyrimo tikslas:** išsiaiškinti, kokios asmens šeimos ypatybės skatina asmenų socialinį mobilumą (per išsilavinimą ir karjerą) šiuolaikinėje Lietuvos visuomenėje, bei kokie veiksniai turi tam didžiausią įtaką. Taip pat, remiantis teorinėje darbo dalyje apibendrinta medžiaga, formuluojamos pagrindinės šio darbo hipotezės:

H1: Didžiausią įtaką asmens socialiniam mobilumui turi tėčio išsilavinimas ir profesija.

H2: Didžiausią įtaką asmens socialiniam mobilumui turi mamos ir tėčio išsilavinimo sąveika.

Tikslui pasiekti išskiriami **darbo uždaviniai:**

1. Atlikti socialinio mobilumo sampratos su juo susijusių procesų, aprašomų literatūroje, analizę.
2. Teoriškai identifikuoti ir nustatyti, kokie veiksniai reikšmingai veikia socialinį mobilumą.
3. Atlikti kiekybinį tyrimą, identifikuojant ir išanalizuojant socialinio mobilumo veiksnius šiuolaikinėje Lietuvoje.

Minėtam tikslui pasiekti, uždaviniams įgyvendinti ir hipotezėms patikrinti pasirinkta 2020 m. Europos socialinio tyrimo (angl. European Social Survey) (toliau – EST) rinkmena. Empirinėje dalyje taikomi kiekybiniai metodai (aprašomoji, koreliacinė ir regresinė analizės). Pagrindinis dėmesys tyrime skiriamas socialiniam mobilumui tarp kartų, kas reiškia, jog nėra įtraukiamos asmeninės vaikų charakteristikos (motyvacija, draugų įtaka ir kt.), ką galima įvardinti vienu iš darbo apribojimų. Nepaisant to, šis darbas gali praplėsti socialinio mobilumo supratimą Lietuvoje, padėti pagrindus tolimesnėms analizėms.

Darbas struktūruojamas į septynias dalis. Pirmoje dalyje pristatomas socialinio mobilumo samprata, tipai; antroje aprašomos socialinio mobilumo tyrimo strategijos. Trečioji dalis skirta apžvelgti pagrindines matavimo perspektyvas. Ketvirtoji – Europoje ir Lietuvoje atliktų tyrimų apžvalgai. Penktoje pateikiamas trumpas nagrinėtų šaltinių apibendrinimas. Šeštoje aprašoma tyrimo metodika, septintoje – pristatomi empiriniai rezultatai. Galiausiai pateikiamos išvados, iššūkiai ir pasiūlymai.

1. Socialinis mobilumas ir jo samprata

Socialinio mobilumo tyrimų pradžia pažymėta Sorokin teiginiu, jog tai – individo arba bet kokie socialinio objekto ar vertybės perėjimas iš vienos socialinės pozicijos į kitą (Sorokin, 1959). Paprastai tariant, tai – asmenų, šeimų ar kitų socialinių vienetų judėjimas tarp įvairių pozicijų visuomenės stratifikacinėje sistemoje. Socialinis mobilumas kaip pagrindinis tyrimo objektas sociologinių tyrimų kontekste populiarus daugiau nei tris dešimtmečius (Tatarėlienė, 2016). Pastebėta, jog įvairiais tyrimais siekiama išsiaiškinti, kaip kinta asmenų padėtis visuomenėje, kokie konkretūs veiksniai turi įtaką (ir kiek) pakilimui arba nusileidimui socialinės struktūros hierarchijoje. Tai suponuoja poreikį aptarti socialinį mobilumą kaip sociologinį reiškinį bei jo sampratą.

XX a. pab. kuri tiek politikų, tiek mokslininkų pažymėta „klasių pabaiga“, kas teoriškai turėjo sudaryti palankesnes sąlygas nelygybės mažinimui ir daugeliui socialinių procesų, nepriklausomai nuo užimamos socioekonominės padėties. Vėliau į viską pradėta žiūrėti iš nusipelnymo perspektyvos, kas turėjo užtikrinti socialinio mobilumo bumą. Sorokin pabrėžia, kad nėra visuomenės, kuri būtų visiškai atvira (klasių sistema) ir visiškai uždara (kastų sistema Indijoje). Tai reiškia, jog visuomenės pokytis gali įvykti laikui bėgant, nes asmenys pereina iš vienos padėties į kitą dėl įvairių socialinių sąveikų. Judumas daugiau mažiau suteikia žmonėms naudos, nes juos motyvuoja įvairūs veiksniai. Pavyzdžiui, žmonės dirba siekdami naujų vaidmenų, siūlančių geresnį gyvenimo lygį ir didesnę atlygį. Žmonės konkuruoja ir bendradarbiauja su kitais visuomenės nariais, siekdami kilti socialinio mobilumo laiptais (Sorokin, 1959). Werner socialinį mobilumą apibrėžia tarsi paantrindamas Sorokin, teigdamas, jog tai – judėjimas tarp socialinių pozicijų daugiamatėje socialinėje erdvėje (Werner, 2013). Aldridge socialiniu mobilumu apibrėžia judėjimą (arba galimybę judėti) tarp skirtingų socialinių klasių, profesinių grupių (Aldridge, 2003). Taigi, galima teigti, jog tarp akademikų vyrauja sutarimas dėl socialinio mobilumo sampratos bei pagrindinių jo bruožų.

Mokslininkai, besidomintys socialiniu mobilumu, daugiausia dėmesio skiria kartų mobilumui, tirdami ryšį tarp tėvų išsilavinimo ir profesinės padėties bei vaikų išsilavinimo, ir profesinės padėties. Breen ir Jonsson (2005) pateikia išvadą, kad socialinis mobilumas gali būti suprantamas kaip žmogaus socialinės kilmės ir dabartinės padėties vertinimas, atskleidžiantis visuomenės atvirumą, keičiant savo poziciją. Atvirose visuomenėse institucinė aplinka leidžia jauniems žmonėms iš

žemesnį statusą užimančių šeimų įgyti aukštesnį išsilavinimo lygį ir pakilti socialinėje hierarchijoje (Pfeffer, 2008). Tačiau aukštesnis išsilavinimo lygis ne visada reiškia aukštesnį profesinio prestižo lygį ar didesnę uždarbį.

Dauguma istorinių socialinio mobilumo tyrimų profesiją įtraukia kaip socialinės padėties rodiklį, o ne išsilavinimą, pajamas ar turtą. Vis dėlto pastebėta, jog profesija kaip socialinio mobilumo vertinimo rodiklis populiarus tarp sociologų, kai pajamų dydžio vertinimas – tarp ekonomistų (Leeuwen, Maas, 2010). Kadangi atlikta teorinė analizė atskleidė, jog sociologinių tyrimų kontekste didžiausias dėmesys skiriamas išsilavinimo ir karjeros pasiekimams, šiame darbe nuspręsta šioms kintamiesiems skirti pagrindinį dėmesį.

Taigi socialinį mobilumą galima paaiškinti kaip tam tikrą asmens judėjimą socialinėje sistemoje. Pastebėta, jog akademiniam lygmenyje egzistuoja sutarimas dėl socialinio mobilumo sampratos ir bruožų. Verta paminėti ir tai, kad sociologijoje pagrindiniu socialinio mobilumo rodikliu laikomi išsilavinimo ir karjeros pasiekimai, o ekonomikoje – pajamos. Analizuojant socialinio mobilumo reiškinį svarbu pristatyti pagrindinius mokslinėje literatūroje pateikiamus socialinio mobilumo tipus, kurie aktualūs šio darbo rėmuose.

1.2. Socialinio mobilumo tipai

Atlikus mokslinių šaltinių analizę, pastebėta, jog socialinis mobilumas gali būti įvairių formų, o žmonės įvairiais gyvenimo etapais gali patirti įvairių rūšių judėjimą. Tai įprastai pasireiškia skirtingomis formomis, tipais ir gali būti vertinama bei matuojama iš skirtingų perspektyvų. Taigi šioje darbo dalyje aptariami skirtingi ir esminiai mokslininkų išskirti socialinio mobilumo tipai: horizontalusis – vertikalusis; struktūrinis – santykinis bei intergeneracinis – intrageneracinis.

1.2.1. Horizontalus ir vertikalus socialinis mobilumas

Socialinio mobilumo tyrimų lauke išskiriamas horizontalus ir vertikalus socialinis mobilumas. Horizontalusis socialinis mobilumas yra siejamas su fizinės erdvės ar profesijos pakeitimu, nepakitus asmens ekonominei situacijai, prestižui ir gyvenimo būdui. Tuo tarpu vertikaliam mobilumui būdingas judėjimas į aukštesnę arba žemesnę padėtį socialinėje struktūroje. Nors vertikalusis socialinis mobilumas sulaukia daugiau dėmesio tyrėjų tarpe, svarbu aptarti pagrindines abiejų šių tipų sampratas.

Horizontaliam socialiniam mobilumui būdingas judėjimas iš vienos socialinės grupės į kitą, nepakeičiant vertikalios socialinės pozicijos lygio. Tai taip pat gali būti aiškinama per judėjimą

pirmyn ar atgal iš vienos panašios grupės (statuso) į kitą. Anot Sorokin, horizontalus mobilumas gali reikšti religinį, politinių partijų, šeimos, profesinį ir kitokį poslinkį be jokių pastebimų vertikalios padėties pokyčių (Sorokin, 1959). Nuo XIX a. vidurio didėjantis asmenų judėjimas Vakarų visuomenėse rodo horizontalų mobilumą (ten pat, 1959). Teigiama, jog asmenys nebėra taip prisirišę prie savo gimimo vietos, dėl to juda iš vienos vietos į kitą, ieškodami tokio paties prestižo darbo, kas laikoma teritorinio mobilumo išraiška. Be to, asmenų persikėlimas iš vieno darbo ar profesijos prie kitos reiškia horizontalų judėjimą, ypač jei tai nerodo jokio pastebimo vertikalios krypties pokyčio. Todėl šios rūšies profesinis judėjimas arba darbo jėgos kaita reiškia ne tik vertikalų, bet ir horizontalų profesinį mobilumą.

Vertikalus mobilumas pasižymi bet koku asmens ar grupės profesinės, ekonominės ar politinės padėties pasikeitimu. Pagal Sorokin, vertikalus socialinis mobilumas reiškia santykius, susijusius su asmens (ar grupės) perėjimu iš vieno socialinio sluoksnio į kitą (Sorokin, 1959), o aktyvesnis vertikalus mobilumas pastebimas atviresnėse visuomenėse. Pagal perėjimo kryptį išskiriami du vertikalaus socialinio mobilumo tipai – aukštyn (žemesnio sluoksnio individų įsiskverbimas į aukštesnią socioekonominę padėtį) ir žemyn (iš aukštesnio „sluoksnio“ nusileidžiama į žemesnį). Socialinis mobilumas aukštyn yra tada, kai vaikai tampa labiau išsilavinę, turi daugiau galimybių naudotis materialiniais ištekliais ir dirba prestižiškesnį darbą nei jų tėvai. Judėjimas žemyn vyksta kai žmogus iš aukštesnės padėties visuomenėje pereina į žemesnę. Taigi paprastai tariant, leidimasis žemyn reiškia neigiamą socioekonominę padėties pokytį, palyginus su jo/jos tėvais.

Sorokin taip pat išskyrė bendruosius vertikalaus mobilumo principus. Akcentuojama, jog niekada neegzistavo visuomenė, kurioje vertikalus socialinis mobilumas būtų visiškai laisvas ir perėjimas iš vieno socialinio sluoksnio į kitą neturėjo pasipriešinimo. Sorokin manymu, kai individas pasiekia aukštą išsilavinimą ir tampa turtingas, tai reiškia, jog jis juda aukštyn socialinės hierarchijos laiptais. Panašu, kad šiuo atveju autorius socialinį mobilumą vertikaliam ir judėjimo aukštyn kryptimi vertina iš išsilavinimo bei pajamų perspektyvos. Šie svarstymai tik patvirtina pasiekiamo išsilavinimo lygio įtraukimo svarbą į šį bei panašius tyrimus.

Apibendrinant galima teigti, jog tiek horizontalus, tiek vertikalus judėjimas yra svarbūs socialinio mobilumo tyrimų kontekste. Nors abu socialinio mobilumo tipai analizės požiūriu atspindi skirtingus aspektus, tačiau tai padeda suprasti visuomenės struktūrą. Vertikalus socialinis mobilumas gali būti siejamas su intrageneraciniu socialiniu mobilumu, kadangi dėmesys daugiau skiriamas judėjimui tarp kartų aukštyn/žemyn socialinėje hierarchijoje, pasiekiant daugiau arba mažiau negu tėvai arba seneliai. Tuo tarpu horizontalus socialinis mobilumas fokusuojasi į judėjimą tam tikros grupės (kartais įvardijama klasės) viduje, nenutolstant nuo individo šeimos socialinės klasės, kas įprastai būdinga intrageneraciniam mobilumui. Kadangi abu minėti tipai sulaukia tyrėjų dėmesio socialinio mobilumo kontekste, svarbu pateikti pastarųjų sampratas.

1.2.2. Intergeneracinis ir intrageneracinis socialinis mobilumas

Galima pastebėti socialinio mobilumo sąvokos daugialypumą, kuris pasižymi skirtingų tipų išskyrimu. Pavyzdžiui, Sorokin (1927) pateikė teorines intergeneracinio ir intrageneracinio socialinio mobilumo sampratas. Intergeneracinis mobilumas apibrėžiamas per judėjimą tarp kartų (tėvų ir vaikų ar/ir anūkų), dar kitaip vadinamas kartų mobilumu. Intrageneraciniu mobilumu įvardijama asmeninio gyvenimo eigos perspektyva.

Intergeneracinis socialinis mobilumas apibūdinamas per ryšį tarp tėvų socialinio ir ekonominio statuso bei to, kurį pasieks jų vaikai. Kitaip tariant, tai parodo, koku mastu asmenys juda aukštyn arba žemyn socialinėmis „kopėčiomis“, palyginti su tėvais (EBPO, 2010). Taigi pagrindinis socialinio mobilumo tarp kartų tikslas – išsiaiškinti, ar asmens pozicija socialinėje struktūroje pasikeitė, palyginti su ankstesnėmis kartomis. Tyrimuose įprastai naudojami duomenys apie respondento tėvų šeimos ir jo dabartinę socialinę padėtį. Intergeneracinio mobilumo sąvoka taip pat siejama su Esping–Andersen socialinio investavimo teorija, kuria pabrėžiama investicijų į žmogiškąjį kapitalą svarba. Tai gali sudaryti palankias sąlygas išeiti iš „skurdo spąstų“, egzistuojančių dėl nepalankios tėvų padėties. Svarbu, jog mobilumo tarp kartų rėmuose, gerovės valstybės investicijos į žmogiškąjį kapitalą, naudojantis įvairiomis politinėmis priemonėmis, gali sumažinti atotrūkį ir nelygybę visuomenėje. Toks požiūris išryškina daugiau strateginį požiūrį, kuriuo mėginama užtikrinti asmens gebėjimų, gyvenimo sąlygų, karjeros perspektyvų pagerinimą, eliminuojant socialinį ir ekonominį kontekstą (Vencius, 2022). Visuomenė gali būti laikoma daugiau arba mažiau mobilia, priklausomai nuo ryšio tarp tėvų ir vaikų socialinės padėties. Įvairiuose tyrimuose ieškomas ryšys tarp individo darbo užmokesčio, išsilavinimo ir/ar profesijos ir jo tėvų. Pastebima, kad kartų mobilumas priklauso nuo daugybės veiksnių, lemiančių asmens sėkmę. Pavyzdžiui, tai gebėjimai, kurie yra paveldimi iš tėvų, kiti – susiję su politika, tokie kaip prieiga prie žmogiškojo kapitalo. Tai atspindi prieinamumą prie formaliojo ugdymo, vėliau finansus, skiriamus aukštajam mokslui ir kt. Žmogiškojo kapitalo kaupimas glaudžiai susijęs su išsilavinimo ir karjeros perspektyvomis, vėliau darbo užmokesčiu, gyvenimo kokybe ir t.t. (Becker, 1962). Visgi galima teigti, jog tai suteikia siaurą požiūrį į socialinį mobilumą, kadangi neatsižvelgiama į aplinkybes, su kuriomis asmuo susiduria gyvenime, o tai skatina tolimesnius kartų mobilumo tyrinėjimus.

Intrageneraciniu socialiniu mobilumu siekiama ištirti socialinį mobilumą kartos viduje, fokusuojantis į tai, kaip asmens socialinė pozicija pasikeitė nuo darbinės karjeros pradžios iki dabar. Kartais dėmesys atkreipiamas ir į pajamų dinamiką – mažėjimą arba didėjimą, tačiau esminiu tyrinėjimo objektu išlieka asmens karjeros trajektorija (Eurofound, 2017). Intrageneracinio mobilumo kontekste sudaromos palankesnės sąlygos suprasti visuomenės deinstitutionalizacijos procesus,

kuriems būdingas šios rūšies mobilumas, susijęs, pavyzdžiui, su vėlesniu šeimos kūrimu dėl karjeros siekių. Empiriškai klasikiniai intrageneracinio mobilumo tyrimai gali būti siejami su duomenų rinkimu bei analizavimu apie to paties amžiaus kohortas, tačiau skirtingais laikotarpiais. Pastebėta, jog per paskutinius 2 deš. padaugėjo šio tipo socialinio mobilumo tyrimų, kuriuos paskatino diskusijos apie darbo rinkos lankstumą, išaugusi globalizacija ir tarptautinė konkurencija (Castells, 1996; Hurrell ir Woods, 1995). Tyrimuose taip pat svarstoma, kaip nacionalinės darbo rinkos struktūrų reguliavimo panaikinimas ir nestandartinių darbo santykių augimas veikia profesinę karjerą (Schömann, Rogowski ir Kruppe, 1998), ir sukuria palankesnes sąlygas asmenims keisti karjeros trajektoriją. Michalos (1985) teigimu, individai savo pažangą vertina ne tik lyginant su tėvais ir bendraamžiais, bet ir su praeities bei ateities savimi. Tokiu būdu siekiama prisitaikyti prie naujų profesinių pozicijų, kurios išskyla dėl struktūrinio mobilumo (žr. sk. 1.2.3).

Aktyvesnės intergeneracinio socialinio mobilumo tendencijos pastebėtos Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje. Hazans, Trapeznikova ir Rastrigina (2008) tyrimas atskleidė reikšmingą ir teigiamą tėvų išsilavinimo poveikį vaikų aukštojo išsilavinimo įgijimui pokomunistiniu laikotarpiu. Gugushvili (2017) remiasi minėtos analizės rezultatais bei pateikia aktualias išvadas savojo tyrimo rėmuose. Pastebėta, kad tėvų išsilavinimas, o ne profesija užima svarbesnį vaidmenį intergeneracinio bei santykinio socialinio mobilumo kontekste. Analizė taip pat atskleidžia Sovietų Sąjungos palikimą, kurį autorius įvardija kaip vieną svarbiausių kartų socialinio mobilumo pokomunistinėse šalyse dispersijos paaiškinimų, atsižvelgus į įvairias makrosociologines charakteristikas (Gugushvili, 2017). Šie rezultatai suponuoja poreikį atkreipti dėmesį į minėtus aspektus ir šios darbo analizės rėmuose. Paminėtina ir mokslininko įžvalga į tolimesnių tyrimų imtį įtraukti ir moteris. Kadangi post-komunistinėms visuomenėms gana sėkmingai pavyko pasiekti moterų emancipaciją daugelyje socialinio bei ekonominio gyvenimo aspektų, neaišku, kaip politinis ir ekonominis perėjimas atsispindėjo kartų socialiniame mobilume tarp lyčių (ten pat, 2017). Šiuo darbu ne tik išplečiamas socialinio mobilumo tyrimų laukas post-komunistinėse visuomenėse, bet ir užpildomas iki šiol atliktų analizių spragos.

Nepaisant pateiktų intergeneracinio ir intrageneracinio socialinio mobilumo skirtumų, kai kurie autoriai pabrėžia abiejų tipų sintezės svarbą. Pavyzdžiui, sociologo Zagórski teigimu, socialinis mobilumas yra intergeneracinio ir intrageneracinio suma (Zagórski, 1977). Anot mokslininko, mobilumas gali būti vertinamas įvairiomis prasmėmis, kaip: a) profesijos pasikeitimas, dėl kurio pasikeičia statusas; b) paaukštinimas toje pačioje profesijų grupėje; c) darbo stažas tam tikroje profesijoje ir d) profesijos pokyčiai tarp kartų. Zagorski siūlomas minėtų socialinio mobilumo tipų derinimas galėtų padėti suprasti ne tik visuomenės, bet ir pavienių asmenų judėjimo trajektorijas, ryšį tarp skirtingų veiksnių ar/ir kintamųjų. Nepaisant to, atsižvelgiant į Lietuvoje atliktus tyrimus

socialinio mobilumo tema bei ribotą šio darbo apimtį, pagrindinis dėmesys, skiriamas intergeneraciniam socialiniam mobilumui.

Atlikta teorinė analizė leidžia daryti prielaidas, jog intrageneracinis socialinis mobilumas reikalauja periodiškų apklausų atlikimo su tais pačiais tyrimo dalyviais, o tai paprastai reiškia didesnius finansinius išteklius. Panašiuose tyrimuose galėtų būti derinami kiekybiniai ir/arba kokybiniai metodai, kadangi tai padėtų suprasti individualius atvejus, įtaką asmeninei (ne)gerovei, pasiekimus ir kt. priežastis. Nepaisant to, tiek intergeneracinis, tiek intrageneracinis socialinis mobilumas pagrįsti ta pačia logika – išsiaiškinti asmenų pasiekimus, tačiau per skirtingus veiksnius.

1.2.3. Struktūrinis ir santykinis socialinis mobilumas

Analizuojant judėjimą tarp kartų išskiriamas struktūrinis (absoliutus) ir santykinis socialinis mobilumas. Struktūrinis mobilumas atspindi bendrą žmonių, perėjusių į kitą socialinės struktūros lygį, skaičių. Tuo tarpu santykinis mobilumas apibrėžia galimybę (tikimybę) pakeisti savo poziciją socialinėje struktūroje, palyginus su tėvais.

Struktūrinis socialinis mobilumas pasižymi pokyčiais socialinėje struktūroje, kurie iškyla dėl technologinių ir/ar ekonominių pokyčių. Dėl globalizacijos, rinkos ekonomikos plėtros ir kt. veiksnių tam tikrų profesijų paklausa mažėja, o kitų didėja (Curtis, 2015). Paprastai šio tipo mobilumo atveju dėmesys skiriamas darbo rinkos arba profesinės struktūros pokyčiams, kurie paliečia didžiąją dalį šalies visuomenės (Eurofound, 2017). Pavyzdžiui, žemdirbių „klasei“ priskiriamų asmenų skaičius industrinėse visuomenėse sumažėjo, buržuazija kaip klasė socializmo laikotarpiu išnyko, o vėliau iškilo posocialistinėse visuomenėse. Priešingai negu santykinio mobilumo atveju, asmens socialinės padėties pokytį daugiau lemia ne individualios pastangos (ar mėginimas išlaikyti padėtį), o daugiau struktūriniai pokyčiai šalyje, visuomenėje (ten pat, 2015). Svarbu atkreipti dėmesį, jog struktūrinis socialinis mobilumas neatskleidžia asmens galimybių, siekiant tam tikro socialinio sluoksnio. Koncentracija tik į struktūrinius pokyčius visuomenėje gali apriboti objektyvų (ypač pavienių atvejų) socialinio mobilumo kaip socialinio reiškimo suvokimą.

Tirdami struktūrinio mobilumo apraiškas tarp vyrų Bukodi, Paskov, Nolan (2020) identifiko skirtumus, vyraujančius Europoje, dėl įvairių nacionalinių struktūrinių pokyčių. Remiantis tyrimo rezultatais, mokslininkai Europos šalis suskirstė į tris grupes pagal tai, koks judėjimas (aukštyn, žemyn ar tiek vienas, tiek kitas) dominuoja. Nustatyta, jog Nyderlandai ir Liuksemburgas, Šveicarija pasižymi judėjimu daugiau aukštyn nei žemyn; Bulgarija, Čekija, ir Vengrija – daugiau žemyn negu aukštyn, o Lietuvoje, Prancūzijoje, Didžiojoje Britanijoje – neišsiskiria nei judėjimas aukštyn, nei žemyn (ten pat, 2020). Tai pagrindžia struktūrinio socialinio mobilumo tyrimų aktualumą bei skirtumus tarp to paties regiono šalių. Be kita ko, rezultatus derėtų vertinti kritiškai, kadangi į imtį

įtraukti tik vyrai (daugeliui panašių tyrimų pabrėžiama panaši kritika), kas, tikėtina, neatspindi realios socialinio mobilumo situacijos minėtose šalyse.

Santykiniam mobilumui fokusuojamasi į lygias galimybes, kas reiškia asmenų gebėjimus pasiekti tam tikrą vietą visuomenėje, nepaisant jų socialinės kilmės (Curtis, 2015). Aukštesnis šio tipo mobilumo lygis patvirtinta konkrečios visuomenės požymius, kuriai būdingi mažesni struktūriniai suvaržymai, o žemesnis lygis įrodo priešingai. Tai suponuoja, jog esant aukštesniam santykiniam socialiniam mobilumo lygiui, asmenys gali pasiekti aukštesnį lygį (išsilavinimo, profesijos ir kt.) negu jų tėvai, o tai pagrindžiama per pačių asmenų pastangas bei indėlį. Sociologijoje tai siejama su meritokratija, kai žmonės pasiekia sėkmę ar valdžią dėl savo sugebėjimų, o ne dėl pinigų ar socialinės padėties (Cambridge dictionary, 2022). Kadangi pastebėta, jog švietimas yra vienas iš socialinį mobilumą skatinančių veiksnių, tai paskatino įvairius tyrinėjimus. Manoma, jog kai kuriose šalyse išsūkiai santykiu socialiniam mobilumui gali kilti dėl skirtingų grupių gebėjimo pasinaudoti besiplečiančiomis švietimo galimybėmis. Atrandama aktualios literatūros apie mažiau pasiturinčių vaikų ir švietimo sistemos socialinį suderinimą, kai vaikams iš mažiau pasiturinčių šeimų sunkiau atlikti tam tikras užduotis, palyginti su turtingesnėmis, ir vidurinėsios klasės socialinėmis grupėmis. Be to, Blanden ir kt. tyrimai rodo, kad JK geresnėmis sąlygomis gyvenančios šeimos gavo daugiau naudos iš aukštojo mokslo sistemos tobulinimo (Blanden ir kt., 2006; Blanden ir kt., 2007a), negu esantys žemesnėje padėtyje. Tokie rezultatai pagrindžia ateities tyrinėjimų svarbą, atkreipiant didesnę dėmesį į santykinį socialinį mobilumą bei šį skatinančius ir apribojančius veiksnus.

Analizuojant socialinį mobilumą reikšminga paminėti, jog santykinis mobilumas reiškia ne tik galimybę (tikimybę) pagerinti savo padėtį (kylant aukštyn) bet ir ją pabloginti (leidžiantis žemyn) socialinėje hierarchijoje. Pavyzdžiui, struktūrinio mobilumo aplinkybėmis, kai asmenys pagerina savo statusą (pvz., dėl technologinių pokyčių), tai gali vyrauti „nulinės sumos žaidimas“ – vienu situacijai gerėjant, kitų blogėja. Visgi, socialinės politikos priemonėmis siekiama sudaryti palankias aplinkybes asmenų judėjimui aukštyn, o padėtis nebūtų nulemta šeimos charakteristikų. Kita vertus, analizė padėjo išryškinti, jog nėra tokios visuomenės, kurioje nebūtų galima atrasti tik santykinio socialinio mobilumo bruožų, o struktūrinis mobilumas būtų absoliutus. Tai skatina tirti pavienius šalių atvejus, atsižvelgiant ne tik į jų kontekstą, istorinę praeitį, bet ir įtraukiant atitinkamus, teoriškai bei empiriškai pagrįstus veiksnus.

Taigi, struktūrinis socialinis mobilumas gali nepriklausyti nuo asmens individualių gebėjimų, kai tuo tarpu, santykinis pasižymi priešingomis tendencijomis. Nepaisant paminėtų skirtumų tiek teoriniame, tiek empiriniame lygmenyje, abu tipai gali padėti objektyviau įvertinti visuomenių struktūrą, o tam svarbu pasirinkti tinkamiausią tyrimo strategiją.

2. Socialinio mobilumo tyrimo strategijos

Klasikiniai autoriai socialinį mobilumą tiria dėl šio reiškinių indėlio į klasių (ar grupių) formavimąsi. Pastebėta, jog vėlesniuose tyrimuose siekiama nustatyti, kiek asmenų socialines gyvenimo galimybes lemia jų socioekonominė kilmė. Įrodytas ankstesnių darbo pasiekimų, išsilavinimo ir tėvų statuso svarba, siekiant darbo, socialinio statuso tam tikru karjeros momentu. Dėl šios priežasties svarbu aptarti pagrindines strategijas, padėsiančias geriau suprasti taikomas prieigas.

2.1. Blau ir Duncan statuso pasiekimo modelis

Nagrinėjant socialinį mobilumą, svarbu atkreipti dėmesį, jog jis gali būti matuojamas skirtingais būdais. Dažnu įvairių tyrimų atspirties tašku pasirenkamas statuso pasiekimo (angl. status attainment) modelis, kuriam pagrindus padėjo Blau ir Duncan 1962 m. atliktas tyrimas. Pagrindinis tikslas – suprasti, kaip asmens šeimos ypatybės (ekonominė kilmė) susijusios su išsilavinimu ir profesine padėtimi visuomenėje. Autoriai pateikė metodologiją, aprašydami stratifikacijos modelį, kuriame tėvo išsilavinimas ir profesinė padėtis paaiškina sūnaus išsilavinimą, ir kitus kintamuosius – pirmąjį darbą bei vėlesnius profesinius pasiekimus. Teigiama, kad nors tėvų profesija turi tiesioginį poveikį, pagrindinė įtaka profesiniams pasiekimams yra netiesioginė per išsilavinimo lygį. Tuo tarpu išsilavinimas turi įtaką tiek ankstyvam, tiek vėlyvam profesiniam lygiui. Didesnę švietimo sąlygojamos įtakos svarbą, palyginti su tiesioginiu tėvų poveikiu, iliustruoja bendras tėvų statuso kintamųjų suskirstymas į tiesioginius ir netiesioginius komponentus. Visais kitais atvejais tiesioginis poveikis profesiniam lygiui yra daug mažesnis nei tas poveikis, kurį pirmiausia lemia išsilavinimas, o vėliau profesija. Tokiu būdu patvirtinama, jog sūnaus išsilavinimo poveikis jo profesiniams pasiekimams buvo daug didesnis nei tėvo tas pats veiksnys (Blau, Duncan, 1967). Taigi buvo prieita prie išvados, jog JAV XX a. viduryje pasiekimai svarbesni už priskyrimą šeimos socioekonominėi padėčiai nustatant profesinį statusą (ten pat, 1967). Featherman ir Hauser pakartojo Blau bei Duncan tyrimą, kuris atskleidė tokius pat socialinio mobilumo rezultatus – mobilumas gali egzistuoti tarp kartų bei jų viduje.

Kritika, kurios susilaukė Blau ir Duncan statuso pasiekimo modelis – dėmesio skyrimas tik vyrų socialiniam mobilumui. Klasikiniame šio modelio variante neatsižvelgiama, kad moterys sudaro daugiau nei pusę pasaulio populiacijos, bet didėja ir vienišų tėvų šeimos. Taigi tokie tyrimai, kuriuose lyginami tėvai ir sūnūs bei jų socioekonominė padėtis, reprezentuoja tik vyrų dalį, kas neatspindi visos populiacijos. Reaguojant į šią kritiką išplėstas socialinio mobilumo tyrimų laukas, kuriuose nagrinėjami veiksniai, padedantys paaiškinti ne tik bendrus socialinio mobilumo rodiklius, bet ir, kodėl skiriasi asmenų mobilumo galimybės.

2.2. Wisconsin statuso pasiekimo modelis

Socialinio mobilumo tyrimuose paminėtinai ir Wisconsin statuso pasiekimo modelis, kuriame nagrinėjami klausimai apie santykinę šeimos kilmės bei išsilavinimo poveikį tolimesniam išsilavinimui, ir profesiniams pasiekimams (Sewell ir kt. 1969). Statuso pasiekimo aspektu dėmesys skiriamas socialiniams ir psichologiniams veiksniams: siekiai, motyvacija, kartu su šeimos socialine bei ekonomine padėtimi, lemiančia mokinių pasiekimus. Šiuo atžvilgiu Wisconsin modeliu bandoma iširti „tarpininkavimo mechanizmus“, kuriais šeimos kilmė veikia asmeninį išsilavinimą ir profesinį lygį. Tačiau šis modelis įrodė ir kitų kintamųjų svarbą, tokius kaip draugai, mokytojai, turintys reikšmingą įtaką vidurinių mokyklų moksleivių vyrų išsilavinimo ir profesiniams pasiekimams. Vėlesni tyrimai atskleidė, kad bendraamžiai ir tėvai padeda formuoti mokinių ambicijas, ir požiūrį į mokymąsi, o tai yra veiksniai, lemiantys vėlesnį išsilavinimą bei pasiekimus. Paprastai tėvai yra įtakingi elgesio apibrėžėjai, o bendraamžiai svarbūs elgesio modeliuotojai.

Taigi sujungus Blau ir Duncan, Sewel ir Haller išvadas bei tolesnius statuso pasiekimo modelio tyrimus, iškilo argumentai, jog ilgą laiką mažėjo asmens kilmės svarba, nustatant asmens profesinę padėtį. Taip pat abiejuose rezultatų rinkiniuose daroma identiška išvada: egzistuoja reikšmingas tėvų statuso poveikis ankstyvam profesiniam pasiekimui, bet dar didesnis papildomas išsilavinimo poveikis. Tačiau atsižvelgus į išsilavinimo pasiekimus, papildomas tėvų statuso poveikis profesiniams pasiekimams visiškai nereikšmingas. Atkreiptinas dėmesys į tai, jog abiejose tyrimų kryptyse pasitelkiami tie patys kintamieji: tėvų statusas (profesija), išsilavinimas ir asmens profesinis pasiekimas, kurie analogiškai pasirinkti iš šio tyrimo.

Galima teigti, jog socialinio mobilumo tyrinėjimai prisidėjo prie supratimo apie tai, kaip šeimos socialinė ir ekonominė padėtis formuoja švietimo, ir profesinius pasiekimus. Daugumoje tyrimų socioekonominė padėtis konceptualizuojama kaip tėčio išsilavinimas ir profesija arba šių bei kitų šeimos charakteristikų sudėtinis matas. Kai kurie tyrinėtojai modifikavo šį modelį dėl duomenų apribojimų arba vietos konteksto (Tufis 2010), tačiau pagrindiniai kintamieji išliko.

Šiame darbe remiamasi tradiciniu Blau ir Duncan statuso pasiekimo modeliu, kuriame pagrindiniai kintamieji socialiniam mobilumui tirti yra vaikų ir tėvų (mamos ir tėčio) aukščiausias įgytas išsilavinimas bei profesinis lygmuo. Atsižvelgiant į kritiką dėl mamos socioekonominės kilmės eliminavimo iš panašaus pobūdžio tyrimų, modelį nuspręsta pakoreguoti, įtraukiant ir mamos charakteristikas. Šios modelio korekcijos taip pat atliepia socialinio mobilumo tyrimų trūkumą Lietuvoje bei kitose šalyse. Dėl šios priežasties svarbu pristatyti socialinio mobilumo matavimo perspektyvas, padedančias geriau suprasti teorines ir empirines šio tyrimų objekto tendencijas.

3. Socialinio mobilumo matavimo perspektyvos

Socialinis mobilumas plačiai analizuojamas reiškinys sociologinių ir ekonominių tyrimų kontekste. Įvairiuose moksliniuose šaltiniuose bei tyrimuose daugiausia dėmesio skiriama socialiniam mobilumui, siekiant įvertinti švietimo, profesijos, pajamų ar turto, socialinės klasės pokyčius iš pasirinktos perspektyvos. Dėl minėtos įvairovės socialinio mobilumo matavimas gali būti kiek problematiškas, kadangi į šį reiškinį gali būti žvelgiama iš daugelio skirtingų perspektyvų. Tai suponuoja poreikį aptarti ir šiame darbe aktualias tyrimų kryptis, matavimo komponentus, kuriais remiantis bus siekiama įvertinti socialinio mobilumo reiškinį Lietuvos visuomenėje.

3.1. Tyrimų kryptys

Nagrinėjant socialinio mobilumo tyrimų kryptis pirmiausiai reikia paminėti, jog socialinis mobilumas gali būti vertinamas iš objektyvios ir subjektyvios perspektyvos. Subjektyvioji perspektyva leidžia įvertinti, kaip asmuo vertina savo asmeninę padėtį, kas ypatingai svarbu sociologijos moksle, tyrinėjant šiuolaikines visuomenes. Tuo tarpu, objektyvioji perspektyva reiškia duomenų rinkimą apie tyrimo dalyvius. Dar XXI a. socialinio mobilumo tyrinėtojai išskiria keturias tyrimų kryptis, tarp kurių išryškėja skirtumai dėl naujai keliamų su socialiniu mobilumu susijusių klausimų. Šiame kontekste svarbu trumpai aptarti pagrindines teoretikų ir empirikų išskiriamas analizės kryptis, remiantis skirtingais požiūriais:

a) pirmosios kartos tyrėjai siekia suprasti, koks yra socialinis mobilumas tarp skirtingų konkrečios visuomenės narių kartų. Tai suponuoja interesą gilintis į visuomenės struktūrą iš intergeneracinio mobilumo perspektyvos, kadangi daromos prielaidos, jog asmenų pasiekimams turi įtakos šeimos socioekonominis kontekstas;

b) antrosios kartos tyrimuose keliami klausimai, kaip statusas įgyjamas, o vėliau perduodamas iš kartos į kartą, švietimą įvardijant pagrindiniu veiksnium. Švietimo įtraukimas kaip vieno esminių kintamųjų, skatinančių socialinį mobilumą, įrodo socialinio mobilumo tyrimų progresą, su kuriuo įgautas supratimas apie socialinės politikos svarbą (konkrečiai švietimo politiką), visuomenės pokyčius per konkrečius veiksmus;

c) trečiosios kartos tyrimuose orientuojamasi į mobilumo lentelių analizę, naudojant modernius statistinei analizei skirtus įrankius. Pastarieji mokslininkams sudarė palankias galimybes išskirti struktūrinį bei santykinį socialinį mobilumą. Santykinis socialinis mobilumas remiasi galimybių lygybe, kuri atspindi kiekvieno individo galimybę pasiekti tam tikrą vietą visuomenėje, nepaisant socialinės kilmės (Curtis, 2015). Struktūrinis mobilumas pasižymi pokyčiais socialinėje struktūroje, kuriuos lemia technologiniai bei ekonominiai pokyčiai;

d) ketvirtosios kartos tyrimuose keliami klausimai, kaip ir kokią įtaką socialinė aplinka sukuria individo socialinės stratifikacijos pasekmėms. Pagrindinis skiriamasis šių tyrimų bruožas yra antrosios ir ketvirtosios kartos sujungimas, kur taikomi kiekybiniai bei kokybiniai metodai. Objektyviu požiūriu renkami duomenys apie tiriamąją, pasirenkama metodika, siekiant įvertinti socialinį mobilumą. Subjektyviu požiūriu socialinis mobilumas vertinamas klausiant respondentų, ar/kaip jų manymu, pasikeitė jo pozicija visuomenėje, palyginti su tėvų, šeimos (mobilumas tarp kartų) arba ankstesne pozicija.

Panašu, kad kiekviena iš šiame skyriuje aptartų tyrimų kryptių gali būti tinkama socialiniam mobilumui analizuoti, tačiau svarbu apibrėžti pagrindinius siekius. Galima daryti prielaidas, jog socialinio mobilumo tyrimų kryptis laikui bėgant progresavo, kadangi nuo elementarių visuomenės struktūros tyrimų pereita prie statistinių metodų taikymo, o vėliau ir kiekybinių bei kokybinių sintezės. Tai įrodo ne tik socialinio mobilumo tyrinėjimų svarbą bei aktualumą, bet ir siekį taikyti skirtingas prieigas socialiniuose moksluose.

3.2. Matavimo komponentai

Kaip jau buvo aptarta ankstesnėse šio darbo dalyse, lyginamos socialinės pozicijos dažniausiai remiasi profesinėmis, pajamų, išsilavinimo ar kitais socialinės ir ekonominės padėties vertinimais (Saunders, 2010). Pavyzdžiui, Tuffis pateikia keturis socialinio statuso komponentus: socialinė ir ekonominė kilmė (pvz., gyvenamoji vietovė), išsilavinimas, užsiėmimas ir pajamos (2010). Autorė lygina ir tiria pasikeitimus tarp socialinio statuso komponentų ryšių posocialistinėse Europos visuomenėse (Čekijoje, Vengrijoje, Lenkijoje ir Rumunijoje) bei JAV. Naudojami 1999 m. Tarptautinio socialinio tyrimo programos nelygybės modulio ir Nacionalinės Rumunijos apklausos, atliktos 1999 m. duomenys. Išskiriamos 3 asmenų amžiaus grupės (18–28, 29–48 ir 49+), darant prielaidą, jog šių grupių statuso visuomenėje pasiekimas skiriasi dėl nevienodos trukmės darbo patirties (Tuffis, 2010). Visgi didžioji dalis tyrimų atspindi, kad visi aptarti veiksniai gali būti vienas nuo kito priklausomi ir tarpusavyje susiję. Pavyzdžiui, geresnė socialinė kilmė (tėvai užimantys aukštas pozicijas) susijusi su prieinamumu prie geresnio išsilavinimo galimybėmis – mokslas privačiose, prestižinėse mokyklose, o vėliau su profesinėmis galimybėmis ir pajamomis ir t.t. Tai suponuoja poreikį pristatyti šio darbo rėmuose aktualius veiksnius, ar kitaip – priklausomus kintamuosius.

Išsilavinimas. Įvairiuose socialinio mobilumo tyrimuose išsilavinimas įvardijamas esminiu veiksniu, turinčiu arba galinčiu turėti įtaką judėjimui aukštyn arba žemyn (Erikson, Goldthorpe, 2002). Goldthorpe taip pat išskiria 3 reikalavimus, kuriais remiantis galima padidinti socialinį

mobilumą per išsilavinimą. Pirma, ryšys tarp asmenų socialinės kilmės ir išsilavinimo turi vis labiau atspindėti tik jų gebėjimus. Antra, ryšys tarp mokymosi mokykloje ir galimo įsidarbinimo turi būti sustiprintas išsilavinimo metu įgyta kvalifikacija. Trečia, ryšys tarp išsilavinimo ir užimtumo turi tapti pastovus skirtingos socialinės kilmės asmenims (Goldthorpe, 1958). Moksliniuose darbuose pastebima, jog geresniems mokymosi rezultatams įtakos turi socialinės, kultūrinės ir ekonominės aplinkybės, susijusios su asmens kilme. Šis aspektas ypatingai aktualus pažeidžiamoms visuomenės grupėms ir tokiose šeimose augantiems vaikams, kadangi kilmė galimai turi įtakos pasiekimams. Akcentuotina ir tai, jog socialinė politika ir joje svarbų vaidmenį turintis švietimas gali sukelti skirtingas pasekmes: skurdo, nedarbo, ir nelygybės lygį šalyje (Hega, Hokenmaeir 2002). Tyrimai išryškina, kad labiau išsilavinusiems žmonėms yra būdinga geresnė sveikata ir savijauta, ilgesnė gyvenimo trukmė, o jų vaikai turi aukštesnius tikslus tiek moksle, tiek gyvenime, kas lemia didesnes asmens galimybes patekti į aukštesnį socialinį sluoksnį (Daniels, Kennedy, Kawachi, Daedalus 1999). Pavyzdžiui, ryšys tarp mokymosi pasiekimų ir aukštų tikslų yra pagrindinis paaiškinimas dėl ryšio tarp žemų mokymosi pasiekimų ir nelygybės. Kitas paaiškinimas – žemas pasitikėjimo lygis visuomenėse, kurioms būdingas aukšta nelygybė, lemia prastos kokybės socialinius ir šeimos santykius, o tai savo ruožtu kenkia mokymuisi. Pavyzdžiui, EBPO pateiktoje statistikoje išvelgiama, jog 4/10 asmenų, kurių tėvai turi žemesnį išsilavinimą, patys yra įgiję žemesnį nei vidurinis išsilavinimą ir tik vienas iš dešimties tęstų studijas aukštojoje mokykloje (EBPO, 2020). Dėl šios priežastis švietimo sistema gali būti laikoma esminiu dalyku socialiniam individo saugumui, padedančiu apsaugoti nuo daugelio socialinės rizikos veiksnių. Be kita ko, aukštesnį išsilavinimą ir socialinį kapitalą turintys žmonės lengviau susiranda darbą, sukuria didesnę bendrąją vidaus produkciją, kuris pasitelkiamas gerovės valstybės tikslams siekti, ir plėtoti.

Lietuvos atveju pastebima, kad galimybė įgyti aukštąjį išsilavinimą reikšmingai susijusi su šeimos socioekonominiu statusu. Pavyzdžiui, 8 kl. Lietuvoje lankę moksleiviai iš mažas pajamas turinčių šeimų dažniau renkasi studijas kolegijose, kurios trunka trumpiau, reikalauja mažesnių konkursinių balų ir finansinių išteklių. Tuo tarpu į universitetus mažų pajamų šeimų moksleiviai įstojo beveik 3 kartus rečiau (STRATA, 2020). Atliktos analizės atskleidžia, kad įstojusiuosius į to paties tipo mokyklas, moksleiviai mažomis pajamomis pasižyminčiose šeimose rikiavosi žemesnių konkursinių balų reikalaujančiose studijų kryptyse. Studijos kolegijose dažniausiai projektuoja mažesnes vidutines pajamas po studijų baigimo, kas reiškia žemesnį pragyvenimo lygį, didesnę riziką patirti skurdą ateityje. Tai įrodo reikšmingą išsilavinimo svarbą bei išryškina skirtumus tarp kartų, kurie gali būti laikomi svarbiais socialinio mobilumo veiksniais (teigiamais arba neigiamais).

Profesinis lygis/profesija. Sociologai, tiriantys kartų mobilumą, įprastai didelį dėmesį skiria profesiniams pasiekimams, kadangi šie suteikia svarbios informacijos apie socialinį statusą ir yra šiek tiek lengviau išmatuojami atliekant apklausas. Socialinio mobilumo kontekste pabrėžiama, jog tėvai

gali įvairiai paveikti savo palikuonių darbo rinkos rezultatus. Pavyzdžiui, veikiama per darbo našumą, kuriam dažnai įtakos turi mokyklos pasirinkimas, privačios tėvų investicijos į švietimą už švietimo sistemos ribų ir pačių asmenų investicijos į aukštąjį mokslą. Tėvai taip pat gali paveikti sėkmę ir integraciją darbo rinkoje labiau netiesioginiais būdais, pavyzdžiui, perteikdami socialines normas, darbo etiką ar socialinius tinklus (Bourguignon, 2003). Taip pat pastebėta koreliacija tarp profesinio statuso ir kitų socialinių bei/ar ekonominių kintamųjų, kurie išlieka gana stabilūs per profesinę karjerą. Dėl šios priežasties šis matas suteikia pakankamai reikiamos informacijos apie asmens padėtį (Hauser ir kt., 2000, Hauser, 2010). Profesinio statuso įtraukimas į socialinio mobilumo tyrimus turi svarbių pranašumų: rinkti informaciją apie profesijas yra gana lengva, kas reiškia, jog susiduriama su daug mažiau problemų, susijusių su prisiminimu, patikimumu, atsisakymu ir stabilumu, nei matuojant tik pajamas. Kai kurie ekonomistai teigė, kad statusas gali būti geresnis ilgalaikės ekonominės padėties rodiklis nei vienerių metų pajamų rodikliai (Goldberger 1989, Zimmerman 1992). Taigi norint įvertinti socialinio mobilumo lygį, profesijos kaip reikšmingo, ir stabilaus kintamojo pranašumas neabejotinas.

Taip pat verta atkreipti dėmesį į tai, jog daugumoje tyrimų, kuriuose analizuojamas socialinis mobilumas, esminiais įvardijami tik tėvo–dukters, tėvo–sūnaus mobilumo ryšiai. Pagrindinis argumentas – duomenų apie mamos išsilavinimą bei profesiją trūkumas (DeJong ir kt., 1971; Tyree ir Treas, 1974). Argumentai dėl motinos profesijos, kaip kintamojo, įtraukimo į kartų profesinio mobilumo tyrimą, išsamiai išnagrinėti Rosenfeld (1978). Nepaisant to, taip pat pateikiami du išsamūs, bet vienas kito nepaneigiantys argumentai, paaiškinantys tėvo statuso svarbą vaikų pasiekimams: a) tėvas turi socializacijos poveikį savo vaikams. Remiantis šiuo samprotavimu, vaikai, turintys aukštą statusą, patys bus daug pasiekę, nes jų šeimos jiems įskiepis stiprią motyvaciją siekti pasiekimų; b) tėvas daro struktūrinį poveikį savo vaikams, t.y., aukštą statusą turinčio tėvo ištekliai, tokie kaip pinigai ir kontaktai, padidina tikimybę, kad jo vaikas pasieks daugiau, nepriklausomai nuo socializacijos efekto (ten pat, 1978). Dėl mamos įtakos vaiko pasiekimams tyrimų trūkumo bei neabejotinos tėčio statuso reikšmės, šiame darbe vienodas dėmesys skiriamas abiem tėvams bei jų socioekonominėms charakteristikoms.

Pastebėta, jog išsilavinimo ir profesinių ypatybių perdavimo iš kartos tyrimai dažniausiai taikomi dviem metodologiniais požiūriais. Pirmojo tipo atveju kryžminamos vaikų ir jų tėvų charakteristikos, kurių rezultatai pateikiami mobilumo matricose. Tokiu būdu apskaičiuojama judėjimo į viršų (vaikų, turinčių aukštesnę išsilavinimą/profesiją nei jų tėvai) dalis. Išskiriamas antrasis, aprašomasis metodas, neanalizuojant kitų kintamųjų įtakos šiam perdavimui. Atskirai skaičiuojant socialines grupes, pateikiami kiekvienos grupės mobilumo į viršų rodikliai, kuriuos galima palyginti. Tačiau taikant šį metodą objektyviai neatskleidžiamas priežastinis ryšys tarp tėvų

išsilavinimo ir profesinės padėties bei vaikų padėties, kai gali būti keletas potencialių, socialinį mobilumą, paaiškinančių veiksnių.

Svarbu paminėti kritiką panašaus pobūdžio tyrimams. Paprastai tyrinėjant, kaip socialinė ir ekonominė (ne)sėkmė (dėl įgyto išsilavinimo, pajamų ar socialinio sluoksniu) perduodama iš kartos į kartą, daugiausia dėmesio skiriama tėvų bei vaikų socialinių ir ekonominių rezultatų santykiui. Pavyzdžiui, ignoruojama išplėstinės šeimos, t.y., senelių, pusbrolių, tetų, dėdžių ir kt., įtaka. Nepaisant to, kontrargumentuojama, jog visgi, latentinę šeimos kilmę sunku išmatuoti dėl pasikeitusios visuomenės struktūros, kuriai įtakos turi globalizacija, pramonės revoliucija ir kt. veiksniai. Taip pat pastebima, jog panašiose kiekybinėse apklausose (kaip EST, EVT ir kt.) nėra įtraukiami klausimai apie senelių socioekonominę padėtį. Pavyzdžiui, Švedijoje sukurtas gyventojų registras, kuriame informacija apie tolimus giminaičius gali būti susieta su keliomis kartomis. Nepaisant to, prieiga prie tokių duomenų stipriai apribota daugelyje Europos šalių, kas iš esmės nesuteikia tokios tyrimų galimybės Lietuvoje. Atkreiptinas dėmesys ir į tyrimus, kuriuose pabrėžiama gerovė yra didesnė tarp judančių aukštyn, palyginti su nejudriais asmenimis (Chan, 2018; Zhao ir kt., 2017). Judėjimas aukštyn (bet ne žemyn) yra susijęs su teigiamais subjektyvios gerovės rezultatais (Nikolajevs ir Burns, 2014), o kai kurie mokslininkai nepastebi jokio ryšio tarp kartų mobilumo ir subjektyvios gerovės (Hadjar ir Samuel, 2015; Marshall ir Firth, 1999; Zang ir de Graaf, 2016), dėl to keliami vis daugiau klausimų apie šį socialinį reiškinį bei jo tyrinėjimų svarbą. Ankstesnės analizės kritikuojamos, kadangi jose remiamasi retrospektyviais vaikystės socialinės ir ekonominės padėties vertinimais, kurie ne visada gali būti objektyvūs dėl klaidingų prisiminimų bei nepastovumo per visą gyvenimo kelią. Taip pat nesugebėjimas prisitaikyti prie galimai trikdančių trečiųjų kintamųjų (pvz., vaikystės pažinimo gebėjimų, asmenybės bruožų) gali turėti įtakos socialiniam mobilumui ir gerovei per visą pilnametystės laikotarpį (Iveson ir Deary, 2017). Nepaisant to, visgi, didžioji dalis tyrimų, kuriuose pagrindinis dėmesys skiriamas socialiniam mobilumui, įtraukiami retrospektyvūs veiksniai apie socioekonominę asmens kilmę (tėvų išsilavinimą, profesiją, atlyginimą ir kt.) dėl alternatyvių kintamųjų išskyrimo trūkumo.

Taigi, nors pastebimas skirtingų veiksnių įtraukimas į socialinio mobilumo tyrinėjimus (išsilavinimas, profesija, užsiėmimas, pajamos ir kt.), vis dėlto, sociologiniame kontekste esminiais galima įvardinti asmenų išsilavinimą bei profesiją. Tai pagrindžia ir šiame darbe pasirinktas taikyti Blau ir Duncan statuso pasiekimo modelis (pakoreguotas, įtraukus mamos charakteristikas), kuriame vaikų ir tėvų išsilavinimas bei profesija įvardijami pagrindiniais kintamaisiais. Teorinė analizė taip pat išryškino poreikį pateikti socialinio mobilumo tyrimų Europoje ir Lietuvoje apžvalgą, siekiant patvirtinti arba paneigti šio bei panašių tyrimų svarbą, jų spragas.

4. Socialinio mobilumo tyrimų Europoje ir Lietuvoje apžvalga

Atlikta įvairių šaltinių analizė atskleidė, jog socialinio mobilumo pagrindus tiek teoriniame, tiek empiriniame lygmenyje padėjo užsienio (JAV, JK ir kt.) mokslininkai, kurių pavyzdžiu grindžiami ir tolimesni tyrinėjimai. Pavyzdžiui, socialinio mobilumo reikšmę ir aktualumą globaliame pasaulyje pagrindžia ir Pasaulio ekonomikos forumo indeksas (World Economic Forum, 2020), kuriuo siekiama įvertinti dabartinę socialinio mobilumo būklę globaliame pasaulyje. Lietuva iš 82 valstybių užėmė 26 vietą, surinkusi 70.5 balo iš 100. Nors indeksas šalyje nebuvo plačiai aptarinėjamas, tai pagrindžia socialinio mobilumo tyrinėjimų svarbą globaliu mastu bei sukuria poreikį analizuoti bei aptarti aktualius darbus socialinio mobilumo temos rėmuose Europoje ir Lietuvoje, išgryninti tolimesnių tyrimų kryptis.

4.1. Socialinio mobilumo tyrimai Europoje

Socialinis mobilumas kaip tyrimo objektas populiarus ne tik tarp akademikų, bet ir tarptautinių organizacijų tarpe. Pastebėta, jog šis reiškinys socialinės politikos rėmuose svarbus ir aktualus klausimas, kadangi pokyčiai gali didinti asmenų, kilusių iš ne tokios palankios socialinės bei ekonominės aplinkos, žmogiškąjį kapitalą, skatinti ekonominį augimą, kurti sėkmingesnę gerovės valstybę. EBPO ataskaitose akcentuojamas socialinio mobilumo didinimas, kuris turėtų ne tik pagerinti ekonominių galimybių lygybę, bet ir valstybės bei jos piliečių efektyvumą daugelyje sričių (EBPO, 2010). Empiriniai tyrimai taip pat atskleidžia problematiškas socialinės ir ekonominės nelygybės pasekmes bei kelia klausimus, kaip šias spręsti.

Statistika atskleidžia, jog didžiuliame skurde gyvenančių pasaulio gyventojų dalis sumažėjo nuo 44% 1980 m. iki mažiau nei 8,6% šiandien (ten pat, 2016). JK atliktas tyrimas, kuriuo siekiama įvertinti mažo socialinio mobilumo kaštus šalies ekonomikos augimui. Skaičiavimai rodo, kad tai kainuos 140 mlrd. svarų per metus iki 2050 m., kas sudarys 1,3 trilijono svarų prarasto BVP per ateinančius 40 metų (World Economic Forum, 2019c). Šios prognozės nepalankios visuomenėms, kuriose vis dar pastebimas didelis klasinis susiskirstymas. Europos tradicijoje „klasių“ pokyčių analizė buvo naudojama profesijoms suskirstyti į detalesnius vienetus. Be bendrų gyvenimo ir profesinės karjeros modelių, mokslininkai ėmė konkrečiau kreipti dėmesį į veiksnius, turinčius įtaką karjerai. Coleman (1966) įtraukė socialinę aplinką į švietimo karjeros tyrimą. Profesinės karjeros tyrimuose pagrindinis dėmesys nukreiptas į profesijos lygio pasiekimo palengvinančių ar ribojančių veiksnių paaiškinimą (Sewell ir kt., 1969; Sorensen ir Kalleberg 1981; Davis 1982). Panašaus pobūdžio tyrimų pradžia pastebėta Vakarų visuomenėse, o vėliau kaip teorinis pagrindas taikyta

analizuoti socialistines visuomenes (Zagorski ir kt. 1984; Slomczynski ir Krauze 1987; Šimkus 1996). Pastebėta, jog JAV socialinės stratifikacijos tyrimų klasifikacijos buvo pagrįstos darbo pasidalijimu profesinėje struktūroje, buvo labai sunku išvelgti esminį skirtumą tarp rinkos visuomenės ir socialistinės visuomenės. Kornai (1980) nagrinėjo pagrindinius ekonominius skirtumus tarp komunistinės, ir laisvosios rinkos ekonomikos, o tai padėjo pagrindus tolimesniems tyrinėjimams.

Valstybinė socialistinė visuomenė pasižymėjo politine logika ne tik ekonomikoje, bet ir visose visuomenės srityse. Tai ypatingai buvo pastebima išorinėje sovietinės imperijos dalyje, kur daugumoje šalių pagrindine problema laikomas politinis lojalumas režimui (Titma, Roots, 2006). Atitinkamai valstybinė socialistinė visuomenė stengėsi kontroliuoti visus procesus, ypač politiškai svarbių sluoksnių formavimąsi ir mobilumą. Pirmiausia, politinis lojalumas, o antra – profesinė kvalifikacija buvo politikos principai ir žmonių pakėlimo į aukštesnius visuomenės sluoksnius pagrindas. Rytų Europoje suvaržymai ir pranašumai, susiję su išsilavinimo pasiekimais, o ypačėjimu į universitetą, buvo gana atviri visiems, tačiau geresnes sąlygas turėjo iš partinio/valstybinio aparato nariai (ten pat, 2006). Taigi aktyvūs, į karjeros pasiekimus orientuoti žmonės, matomi kaip antraeilis prioritetas, palyginti su partijos narių ir apskritai elito kandidatų atranka. Partinis/valstybinis aparatas kontroliuojamas vadovų ir profesinių sluoksnių, o mobilumas remiamas valstybės. Pavyzdžiui, švietimo sritį Lietuvoje valdė vietinis elitas, kuris naudojosi „elitinių“ mokyklų sistemos privalumais (ten pat, 2006). Autorių teigimu, esminiai socialinio mobilumo analizės atskaitos taškai pereinamojo laikotarpio studijose buvo sovietmečio modeliai bei socialinį mobilumą prognozuojantys veiksniai. Taigi, panašu, jog pereinamosios visuomenės (prie kurių priskiriama ir Lietuvos) nors ir įveikia valstybės remiamą mobilumą, atverdamos jį individualiems veiksams, sukurtos rinkos sąlygoms, tačiau ankstesnė socialinė ir ekonominė raida turėjo didelę įtaką pereinamojo laikotarpio šalims. Kitas teoriškai labai svarbus procesas kartų mobilumo analizei – privačios nuosavybės atsiradimas ir valstybės ūkio privatizavimas. Tai suteikė galimybes visiems, norintiems kurti verslą. Pirmaisiais metais po nepriklausomų valstybių vyriausybių įsteigimo įkurta daugybė mažų įmonių, kurių savininkai pasinaudojo galimybe padėti pagrindus rinkos ekonomikai. Šis privačios nuosavybės atsiradimas vadinamas privatizavimu „iš apačios į viršų“. Tai sudarė palankias sąlygas net ir esantiems žemesniuose visuomenės hierarchijos lygmenyse imtis verslo, keisti savo socioekonominę padėtį, o vėliau ją perduoti ir savo vaikams, nepriklausomai nuo išsilavinimo bei kitų aplinkybių. Šio darbo rėmuose tai svarbūs aspektai, į kuriuos verta atkreipti dėmesį empirinėje dalyje.

Gana dažnai gali kilti klausimas, kuo svarbūs socialinio mobilumo tyrimai socialinės politikos rėmuose? Šiame kontekste svarbu paminėti ne tik teorines prielaidas, bet ir empirinių tyrimų rezultatus, kuriuose išryškėja keletas priežasčių patvirtinančių, kada mobilumas svarbus ne tik asmens, bet ir valstybės gerovei. Pastebėta, jog švietimas suteikia žinių ir analitinių įgūdžių, reikalingų norint suprasti fizinės ir psichologinės sveikatos svarbą, kompetenciją, ir išteklius,

reikalingus tam tikriems gyvenimo tikslams pasiekti, ir kontrolės jausmą, kuris gali tiesiogiai suteikti gerovės naudą (Mirowsky ir Ross, 1998, 2005; Mottus ir kt., 2014). Įrodyta, kad švietimas sumažina sunkaus, įprastai fizinio darbo tikimybę galinčio turėti neigiamą įtaką sveikatai (Mazzonna, 2014). Aukštesnis išsilavinimo lygis taip pat suteikia naudingų įgūdžių, siekiant gauti aukšto lygio ir/ar gerai apmokamus darbus, o tai, kaip įrodyta, yra susiję su padidėjusiu pasitenkinimu gyvenimu (Diener ir Oishi, 2000; Kahneman ir Deaton, 2010). Be to, įvairių duomenys rodo, kad skurdo sumažėjimas gali sumažinti neigiamą poveikį asmens gerovei, pavyzdžiui, streso jausmą dėl nepritekliaus (Haushofer ir Fehr, 2014). Tie, kurie patiria socialinį mobilumą aukštyn, paprastai turi didesnę prieigą prie materialinių išteklių, nei turėjo vaikystėje, todėl iškyla mažiau rūpesčių dėl finansinės padėties ir poreikių tenkinimo. Tiek, kiek socialinis mobilumas aukštyn (dėl geresnio išsilavinimo, karjeros lygio, materialinių išteklių ir kt.) yra tiesiogiai susijęs ir asmens subjektyviai bei objektyviai gerovei. (EBPO, 2022). Taigi, panašu, jog judėjimas aukštyn/žemyn turi reikšmingą įtaką asmenų socialinei ir ekonominei situacijai, kas suponuoja socialinio mobilumo tyrimų svarbą šiuolaikinėje Lietuvoje.

Taigi aptarti šaltiniai padeda geriau suprasti ir objektyviau įvertinti socialinio mobilumo svarbą Europos šalių socialinių klausimų kontekste. Dėl to reikšminga pristatyti socialinio mobilumą temą nagrinėjusius autorius ir jų išvalgas, norint geriau suprasti šio darbo aktualumą.

4.2. Socialinio mobilumo tyrimai Lietuvoje

Galima pastebėti, jog socialinis mobilumas plačiaja šios sąvokos prasme nėra dažnai nagrinėjamas reiškinys šiuolaikinėje Lietuvoje. Pagrindinis dėmesys daugiau skiriamas pavienėms temoms, kurios neatskleidžia bendros socialinio mobilumo situacijos šalyje. Taip pat, gali kilti klausimas, kuo socialinio mobilumai svarbūs Lietuvos socialinei politikai? Pirmiausia, pastebėta, kad skurdo rodikliai šalyje reikšmingai nesikeičia jau keletą metų, o kas penktas nepilnametis gyvena ties skurdo riba (Eurostat, 2020). Antra, problemą pagrindžia ir tai, kad iš žemesnės socioekonominės padėties į šalies AM stoja keturis kartus mažiau asmenų. Visoje šalyje yra 25 mokyklos, iš kurių šiais metais į AM neįstojo nė vienas moksleivis (VU SA, 2022). Ankstesnėse šio darbo dalyse pristatyti veiksniai (išsilavinimas, profesija ir kt.) neabejotinai susiję su socialiniu mobilumu bei asmens, valstybės gerove, o tai pagrindžia aptartų rodiklių aktualumą šios temos kontekste. Taigi dėl minėtų aspektų, taip pat svarbu aptarti pagrindinius darbus, padedančius objektyviau įvertinti socialinio mobilumo temos nišą bei šio darbo aktualumą.

Taljūnaitė ir Meilutė (1990) fokusuojasi veiksniais, lemiančiais asmens socialinį profesinį pasirinkimą. Pastebėta, jog tai lemia šeimos charakteristikos, tokios kaip tėvų profesija, jų išsimokslinimas, kas patvirtina tėvų socialinis ir ekonominis kontekstas visuomenėje svarbą vaiko padėčiai. Pavyzdžiui, Matulionis (1980) daugiau dėmesio skiria sąvokos apibrėžimui ir socialinio

mobilumo rūšims. Vėlesniame darbe mokslininkas nagrinėja 1945–1947 m. gimusios kartos elito portretą. Mardosa (1988) mėgina atskleisti Tarybų Lietuvos kaimo gyventojų įvairių socialinių grupių atstovų išsilavinimą bei jo kitimo tendencijas. Svarbiausiu nagrinėjamos temos šaltiniu pasirinkti kaimo gyventojų sociologinio tyrimo duomenys. Tatarėlienė (2016) savo straipsnyje pateikia daugiau analitinę socialinio mobilumo posocialistinėse šalyse tyrimų apžvalgą. Pavyzdžiui, sąvokos ir tyrimų kryptis, aprašo skirtingais socialinės struktūros modeliais grįstus socialinio mobilumo matavimo būdus. Venciaus tekste (2022) siekiama apibūdinti skirtingas socialinio mobilumo tarp kartų matavimo perspektyvas Lietuvoje ir pateikti jų empirines išraiškas koncentruojantis, į 1970–1984 m. gimusių padėtį.

Paminėtinas projektas „Šeimos, nelygybės ir demografiniai procesai“ (www.kartosirseimos.lt), įgyvendintas 2018–2021 m. Projekto metu atliktų tyrimų metu siekiama atsakyti į klausimus: kaip susiklostė dabartinės vidurinėsios kartos šeiminių gyvenimas Lietuvoje? Kada ir kaip jie kūrė pirmas partnerystes, santuokas, skyrėsi ir vėl pradėjo partnerystes? Kada ir kokiose šeimose susilaukė vaikų? Kaip jų šeiminių gyvenimo kelias priklauso nuo socialinės klasės? Kaip ši karta investuoja į vaikus? Kokia yra jų tėvystė ir motinystė? Kaip šeima dalyvauja socialinio mobilumo procesuose? ir kt. Tyrimo imtis – asmenys, kurie renkant duomenis buvo sulaukę 35–49 m., t.y., gimę 1970–1984 m. Argumentuojama, jog šie asmenys yra laikoma natūralia socialinio eksperimento karta, atstovaujanti aktyvų šeiminių gyvenimo etapą, gyvenanti esmingai besikeičiančio visuomenės sąlygomis (Kartos ir šeimos, 2021). Pabrėžiama prasidėjusi naujos Lietuvos šeimos epocha, kuri iki projekto pradžios menkai pažinta dėl tikslų, išsamių, šiuolaikinius standartus atitinkančių duomenų trūkumo (ten pat, 2021). Projekto rezultatais ir pasiekimais galima laikyti ne tik išsamų šios kohortos tyrimų lauko plėtrą (didžioji dalis šio projekto metu atliktų tyrimų įtraukia minėtai amžiaus grupei priskiriamus asmenis), bet ir padėtą pagrindą panašioms tyrimams. Į projektą įtraukti tyrimai temomis: „Vidurinėsios kartos (gimusių 1970–1984m.) apsirūpinimo būstu galimybės Lietuvoje“ (Indriliūnaitė, 2020), „1970–1984 m. gimusiųjų kohortos kohabitacijos virsmas santuoka ir iširimas Lietuvoje“ (Dirsytė, 2020), „Tarpgeneracinis socialinis mobilumas: 1970–1984 m. kartos socialinio ir kultūrinio kapitalo reprodukcija“ (Platūkytė, 2020), „Gimstamumas ir jį sąlygojantys netikrumo aspektai: 1970–1984 m. kohorta Lietuvoje“ (Norgėlaitė, 2021) ir kt.

Svarbu atkreipti dėmesį, jog visuose paminėtuose tyrimuose pagrindinis dėmesys skiriamas konkrečiai temai nagrinėti, įtraukiant imtį 35–45 m. asmenis. Tokiu būdu iš tyrimų eliminuojami gimę nepriklausomoje Lietuvoje, kas apriboja platesnes visuomenės analizes. Pavyzdžiui, Navickė ir Vencius (2016) tiria trijų pasirinktų kohortų socialinio mobilumo statusą. Vencius (2022) tiria tais pačiais metais (1970–1984) gimusių asmenų socialinio mobilumo apraiškas. Tai suponuoja poreikį tirti ne tik minėtu laikotarpiu gimusių asmenų socioekonominę padėtį socialinio mobilumo rėmuose, užpildant šios srities analizės nišą.

Taigi, panašu, jog Europoje atlikti tyrimai sudėjo pamatus socialinio mobilumo tyrimams Lietuvoje. Šie reikšmingai pasitarnauja konstruojant teorinius modelius ir jiems aktualias prielaidas. Nepaisant to, kaip atskleidžia atlikta teorinė analizė, Lietuvos istorinė praeitis gali būti svarbus struktūrinis veiksnys, padedantis įvertinti socialinio mobilumo tendencijas.

5. Teorinės darbo dalies apibendrinimas

Taigi, atlikta teorinė analizė atskleidžia vyraujančią ne vieną socialinio mobilumo apibrėžimą. Nepaisant to, galima teigti, jog tarp mokslininkų sutariama, jog socialinis mobilumas – tai bet koks individo socioekonominės pozicijos pokytis visuomenės struktūroje. Socialinis mobilumo tyrinėjimai įprastai pateikiami per keleto tipų išskyrimą (judėjimas horizontaliai – vertikalčiai, struktūrinis – santykinis bei intergeneracinis–intrageneracinis ir kt.). Šių socialinio mobilumo tipų išskyrimo dėka galima visapusiškiau įvertinti asmens statuso (išsilavinimo ir profesijos) padėties pasikeitimus. Pastarieji atskleidžiami pasitelkiant skirtingas prieigas bei matavimo komponentus.

Atlikus išsamią teorinių šaltinių analizę, galima teigti, jog išsilavinimas ir profesija pagrindiniai kintamieji, siekiant įvertinti socialinį mobilumą. Taigi pastarieji pasirinkti esminiais (priklausomais) šio darbo rėmuose. Pristatytas Blau ir Duncan statuso pasiekimo modelis ne tik suteikia šiam darbui teorinius rėmus, bet ir padeda nustatyti empirinio tyrimo žingsnius. Taigi darbo eiga nustatyta atsižvelgiant tiek į šios temos problematiką Lietuvoje, tiek į poreikį plėtoti panašių darbų lauką.

Reikšminga paminėti, jog atlikta regiono ir Lietuvos tyrimų analizė išryškino esančią nišą atsakyti į šiame darbe iškeltus probleminius klausimus, tai yra – ar (ir kiek) socialinio mobilumo reiškinys susijęs su tėvų socioekonominiu statusu šiuolaikinėje Lietuvoje? Teorinis Blau ir Duncan statuso pasiekimo modelis gali būti laikomas universaliu būdu vertinti intergeneracinį socialinį mobilumą, siekiant nustatyti ryšių stiprumą tarp tėvų išsilavinimo ir profesijos pasiekimų su jų vaikų. Šiame baigiamajame darbe pagrindinis dėmesys skiriamas išsilavinimo ir profesijos kintamiesiems. Remiantis aptarta kritika panašaus pobūdžio tyrimams, regresiniai modeliai papildomi tokiais kintamaisiais ir charakteristikomis kaip mamos aukščiausias įgytas išsilavinimas bei profesija, vaiko (respondento) lytis. Atlikta analizė taip pat išryškino šalies konteksto (Lietuvos priklausymas SSRS, nepriklausomybės atgavimas, politinė santvarka ir kt.) svarbą vertinant socialinį mobilumą, į ką taip pat bus atkreipiamas dėmesys pateikiant rezultatus.

Teorinės analizės metu išryškėjo tėvų gebėjimas pasinaudoti sukauptu kapitalu: išsilavinimu, profesiniu statusu, socialiniais ryšiais, finansais ir kt., siekiant pakreipti vaikų gyvenimo trajektoriją palankesne linkme. Šio darbo rėmuose, formuojant hipotezes, atkreipiamas dėmesys į Blau ir Duncan, Featherman ir Hauser statuso pasiekimo modelio išvadas. Pastebėta, jog egzistuoja reikšmingas tėvų statuso poveikis ankstyvam profesiniam pasiekimui, tačiau vėliau tėvų statusas profesiniams

pasiekimams visiškai nereikšmingas. Daugiau – minėtuose tyrimuose išryškėja esminis tėvų išsilavinimo poveikis vaikų pasiekimams bei socialiniam mobilumui. Antra, svarbios Gugushvili (2017) išvados apie tėvų išsilavinimo kaip svarbiausio kintamojo (šiam tyrimui profesijos vaidmuo taip pat nėra svarbus) įtaką intergeneracinio bei santykinio socialinio mobilumo kontekste. Remiantis rezultatais bei įžvalgomis paraleliai suformuluotos ir šio darbo hipotezės: H1: Didžiausią įtaką asmens socialiniam mobilumui turi tėčio išsilavinimas ir profesija; H2: Didžiausią įtaką asmens socialiniam mobilumui turi mamos ir tėčio išsilavinimo sąveika.

6. Tyrimo metodika

Šio darbo tikslas – išsiaiškinti, kokios asmens šeimos ypatybės skatina asmenų socialinį mobilumą (išsilavinimui ir karjerai) šiuolaikinėje Lietuvos visuomenėje, bei kokie veiksniai turi tam didžiausią įtaką. Atlikus teorinę bei literatūros analizę, pastebėta, jog ne tik trūksta tyrimų socialinio mobilumo tematika Lietuvoje, bet skiriasi ir socialinio mobilumo tendencijos tarp kartų užsienio šalyse. Pabrėžiama, kad pastarosios gali skirtis ne tik dėl skirtingo šalių konteksto, istorinių detalių, bet ir dėl matavimo pasirinkimo, tai yra, metodikos. Dėl to svarbu pristatyti: kokie šio darbo tyrimo etapai ir logika, kodėl pastarieji buvo pasirinkti; kokie duomenys naudojami atlikti analizę; kokie tyrimo instrumentai ir kiti reikšmingi žingsniai.

Išskiriami pagrindiniai empirinio tyrimo uždaviniai:

1. Pristatyti aprašomosios statistikos rezultatus – išsilavinimo bei profesinės padėties pasiskirstymą Lietuvoje tarp respondento ir jo/jos tėvų bei skirtumus.
2. Taikyti koreliacijos tarp socialinį mobilumą apibrėžiančių kintamųjų (išsilavinimo ir profesijos), remiantis Blau ir Duncan statuso pasiekimo modeliu.
3. Atlikti įvairius ranginės logistinės regresijos modeliavimus, pasirenkant respondento išsilavinimą ir profesiją priklausomais kintamaisiais.

Šiame darbe atliekamas tyrimas, remiantis statistine duomenų analize. Tokia prieiga pasirinkta dėl galimybės patikrinti nepriklausomų kintamųjų įtaką priklausomiems, o tai padės rasti atsakymus į probleminius šio darbo klausimus, pasiekti tikslą bei įgyvendinti uždavinius. Remiantis panašiais socialinio mobilumo tyrimais (Blau, Duncan 1962, Jencks, Crouse ir kt. 1983, Tufis 2010 ir kt.) priklausomais kintamaisiais pasirinkti: asmens aukščiausias įgytas išsilavinimas ir profesija. Nepriklausomi kintamieji: asmens tėvų (tėčio ir mamos) aukščiausias įgytas išsilavinimas bei profesija, kai respondentas buvo 14 metų amžiaus ir paties asmens įgytas aukščiausias išsilavinimas, lytis.

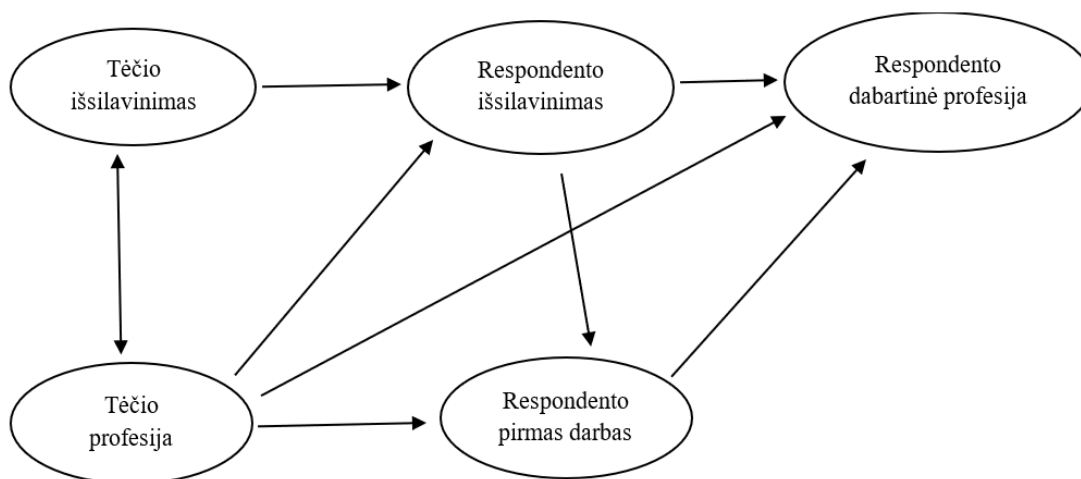
Empirinei šio darbo daliai pasirinkta 2020 m. EST rinkmena, kuri yra akademiškai pagrįstas, kas porą metų atliekamas tyrimas. Tyrimo metu apklausama daugiau nei 1500 respondentų daugelyje Europos šalių. Dėl pateikiamų klausimų rinkmena pasirinkta kaip tinkamiausia šio darbo rėmuose. Duomenys leidžia pažvelgti į respondento charakteristikas, pasitelkiant skirtingas socialinio mobilumo matavimo perspektyvas, ir palyginti jas su tėvų pozicijomis.

Lietuvos atveju EST 2020 m. tyrimo imtis – 1643 (15–85 ir vyresni) respondentai, kas iš esmės užtikrina duomenų reprezentatyvumą šalies populiacijos atžvilgiu. EST apklausoje dalyvavo 1659 asmenys iš Lietuvos, iš kurių 638 vyrai (38,5%) ir 1021 moteris (61,5%). Socialinio mobilumo tyrimų atžvilgiu ir šios temos rėmuose, nuspręsta iš tyrimo eliminuoti jaunesnius negu 30 m. asmenis. Toks amžius pasirinktas remiantis panašių tarptautinių tyrimų praktikomis (Friedman, Laurison 2019; Macmillan, Sibieta, 2020 ir kt.) bei Lietuvos visuomenės išsilavinimo ir karjeros pasirinkimų praktikomis. Verta paminėti 2020 m. atliktą STRATA analizę apie asmenis iš atitinkamo socioekonominį statusą turinčių šeimų ir jų dalyvavimą aukštajame moksle. Rezultatai atskleidžia, jog įprastai dalis moksleivių į aukštąsias mokyklas (toliau – AM) stoja po nedidelės pertraukos, tačiau, remiantis 2011 m. dešimtokų duomenimis, ši dalis nėra didelė. 46% minimų moksleivių nusprendė mokytis AM be pertraukos, 6% – po 1–2 m., iki 5 metų – 2% (STRATA, 2020). Iš visų Lietuvos dešimtokų mokslus be pertraukos AM tęsė maždaug 40%. Daroma prielaida, jog jei studijas sėkmingai baigiančiųjų dalis nedidės, tikimasi, kad per 6 m. nuo nominalios studijų pradžios išsilavinimą įgis apie 26% buvusių dešimtokų. Taip pat minima ir dalis buvusių moksleivių, įgyjančių aukštąjį išsilavinimą po pertraukos (ten pat, 2020). Pastebėta, kad daugiau nei 3 metų pertraukos bakalauro studijas pradedančių abiturientų dalis kasmet nesiekia 1%. Svarbu paminėti ir Švietimo valdymo informacinės sistemos (toliau – ŠVIS) duomenis, įrodančius, jog tais pačiais metais gavusių brandos atestatus ir priimtų į aukštąsias ir profesines mokyklas dalis siekia mažiausiai 64% dešimties metų laikotarpyje (ŠVIS, 2022). Taigi šios statistikos kontekste į tyrimo imtį įtraukti asmenys sulaukę 30 m. (n=1426), iš kurių 525 (36,8%) vyrai ir 901 (63,2%) moterys. Dauguma šių respondentų savo aukščiausią išsilavinimą tokia amžiuje jau yra pasiekę (tiek profesinėse, tiek AM), kai studijos trunka 3–4 arba 1–2 metus, priklausomai nuo siekiamo laipsnio); tai paraleliai reiškia jau turimą/įgytą profesiją po mokslų baigimo bei išplečia Lietuvoje atliekamų tyrimų dalyvių amžiaus intervalus. Kadangi didelis dėmesys šiame darbe bus skiriamas asmens išsilavinimui ir profesijai svarbu apžvelgti šias respondentų charakteristikas bei pasiskirstymą. Visi respondentai suskirstyti į amžiaus grupes: 30–39, 40–49, 50–59, 60–69, 70–79 bei 80+, kas atspindi tiek nacionalinę, tiek tarptautinę patirtį.

Kadangi socialinis mobilumas tiesiogiai susijęs ne tik su asmens išsilavinimu, bet ir profesija, paminėtina, kad respondento profesinis lygmuo rinkmenoje pateikiamas remiantis tarptautine ISCO-08 klasifikacija. Tėvų profesijos (mamos ir tėčio) pateiktos detalesniu skirstymu, tačiau siekiant

išlaikyti vienodumą, buvo analogiškai sugrupuotos į nekvalifikuotus, pusiau–kvalifikuotus ir kvalifikuotus (žr. 1 priedas). Paminėtina, kad profesijos pagal ISCO-08 klasifikaciją rinkmenoje išrikiuojamos nuo aukščiausios kvalifikacijos iki žemiausios. Šiame darbe nuspręsta grupes „apsukti“ – nuo žemiausio iki didžiausio pasiekto lygio, kuri supaprastina analizės atlikimą bei statistinių metodų taikymą. Aukščiausias įgytas išsilavinimas (respondento ir tėvų) rinkmenoje taip pat pateikiamas pasitelkiant tarptautinį matavimą – ISCED skalę. Pirminiuose tyrimo etapuose duomenys buvo analizuojami remiantis pateiktu ISCED skirstymu, o vėliau buvo suskirstyti į keturias grupes į įgijusius: jokio/iki pradinio; iki viduriniojo; iki aukštesniojo/profesinio; aukštąjį (žr. 2 priedas). Toks grupavimas taip pat palengvina tolimesnius analizės žingsnius, kadangi aprašomosios statistikos dėka išryškėja mažas atvejų skaičius bei pasiskirstymas tam tikruose išsilavinimo lygmenyse.

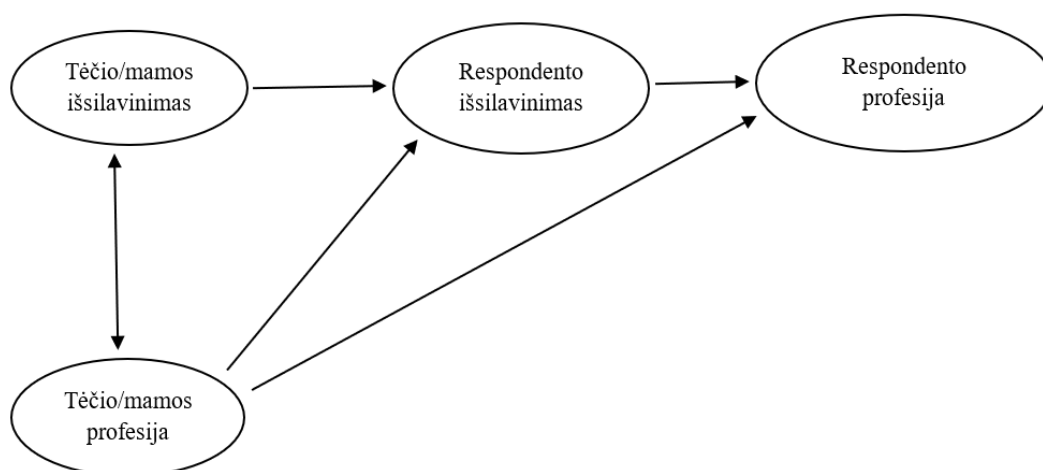
Tyrimo tikslui pasiekti bei uždaviniams įgyvendinti pasitelkiama aprašomoji, koreliacinė bei regresinė analizės. Aprašomoji statistika leidžia tvarkyti bei susisteminti tiriamąją imtį (Lietuvos populiaciją) bei koncentruotai apžvelgti turimus duomenis, pagrindinius statistinius parametrus, pateikiant dažnių lenteles (Bekešienė, 2015). Aprašomosios statistikos dėka naudinga išanalizuoti socialiniam mobilumui aktualius kintamuosius – pasiskirstymą pagal lytį, amžių, išsilavinimą, profesiją tiek respondento, tiek jo tėvų, siekiant išžvelgti galimus skirtumus; respondentų pasiskirstymą pagal amžių ir aukščiausią įgytą išsilavinimą ir kt. Šis metodas jau pirminiame empirinės dalies lygmenyje leis susidaryti išsamesnį požiūrį apie Lietuvos visuomenės išsilavinimą, profesinę situaciją. Koreliacinė analizė pasirinkta analogiškai kaip ir Blau ir Duncan statuso pasiekimo modelyje (žr. 1 pav.). Autoriai socialinės ekonominės padėties koreliaciją su išsilavinimu ir ankstyvu profesiniu pasiekimu vertina imdami paprastus tėčio išsilavinimo ir tėčio profesijos koreliacijos su kitais statuso kintamaisiais vidurkius (Blau, Duncan, 1967). Rodyklė ties kiekvienu kintamuoju reiškia koreliacijos tikrinimą tarp kintamųjų.

1 pav. Statuso pasiekimo modelis. Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis Blau ir Duncan, 1967

Žemiau pateiktas modifikuotas Blau ir Duncan (1967) statuso pasiekimo modelis (žr. 2 pav.), kuris bus taikomas šiame darbe, taikant koreliacijas. Koreliacijos atliekamos tarp kintamųjų porų, tarp kurių nubrėžtos rodyklės. Atsižvelgiant į turimus EST duomenis, pasirinkti šie kintamieji: tėčio/mamos profesija kai respondentui buvo 14 metų; respondento ir abiejų tėvų aukščiausias įgytas išsilavinimas, lytis. Neįtraukiamas teoriniame modelyje pateikiamas kintamasis „pirmasis vaiko darbas“, neradus EST rinkmenoje analogiško. Taigi šiame tyrime siekiama patikrinti, ar pristatyti kintamieji, šiuo atveju, respondento bei tėvų išsilavinimas; respondento ir jo tėvų profesija, kai šis buvo 14 metų, yra tarpusavyje susiję, ir priklausomi vieni nuo kitų. Kadangi koreliacija leidžia patikrinti dvi ryšio tarp kintamųjų savybes – stiprumą/silpnumą (rodo, kaip vienas požymio kitimas priklauso nuo kito požymio) bei ryšio kryptį, gali būti teigiama arba neigiama (ten pat, 2015). Metodiškai teigiama koreliacija parodo, jog požymiai kinta viena kryptimi, kai tuo tarpu neigiama koreliacija parodo, jog vieno požymio reikšmėms didėjant, kito požymio reikšmės mažėja, ir atvirkščiai.

Siekiant išsiaiškinti, ar yra ryšys tarp asmens ir tėvų išsilavinimo (jei taip, koks) bei profesijos, taikomas neparametrinis matas (Spirmeno koreliacijos koeficientas), kadangi pastarieji rinkmenoje yra ranginiai kintamieji. Siekiant išanalizuoti rangų skalėje išmatuotus kintamuosius bus siekiama įvertinti jų dažnį, koreliacijos koeficientus. Koreliacijos silpnumas/stiprumas šiame darbe vertinamas remiantis Čekanavičiaus ir Murausko metodiniais patarimais: $|r| < 0,3$ labai silpna; $0,3 \leq |r| < 0,5$ silpna; $0,5 \leq |r| < 0,7$ vidutinė; $0,7 \leq |r| < 0,9$ stipri ir $0,9 \leq |r| \leq 1$ labai stipri koreliacija.

2 pav. Modifikuotas statuso pasiekimo modelis. Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis Blau ir Duncan, 1967

Išsiaiškinus, kokia koreliacija tarp kintamųjų taip pat bus taikoma ranginė logistinė regresinė analizė, kuria siekiama nustatyti, kaip pasikeis priklausomo kintamojo reikšmės nuo nepriklausomų (priežasties) kintamųjų reikšmių (ten pat, 2015). Svarbu paminėti, jog visi išsilavinimo ir profesijos kintamieji buvo perkoduoti į ranginius, o lytis įvardijama kategoriniu kintamuoju. Šalia kintamojo nurodyta reikšmė, naudojama EST rinkmenoje. Modelių santrauka pateikta 1-oje lentelėje.

1 lentelė. Analizės modeliai. Šaltinis: sudaryta autorės

Kas tiriama?	<p>1 modelis. Kokią įtaką asmens išsilavinimui turi soioekonominė kilmė.</p> <p>2 modelis. Kokią įtaką asmens profesijai turi socioekonominė kilmė ir įgytas išsilavinimas.</p>
Kokie duomenys įtraukiami?	<p>1 modelis. Priklausomas ranginis kintamasis – aukščiausias įgytas išsilavinimas (edlvldt).</p> <p>2 modelis. Priklausomas ranginis kintamasis – profesija (isco08).</p> <p>Nepriklausomi kintamieji:</p> <ul style="list-style-type: none"> ● Mamos įgytas aukščiausias išsilavinimas (edlvmdlt); ● Tėčio įgytas aukščiausias išsilavinimas (edlvfdlt); ● Mamos profesija, kai respondentui buvo 14 metų (occm14b); ● Tėčio profesija, kai respondentui buvo 14 metų (occf14b); ● Respondento lytis (gndr); ● Socioekonominę kilmę apibrėžiančių kintamųjų sąveikos. ● Į 2–ąjį modelį įtraukiamas respondento aukščiausias įgytas išsilavinimas (edlvldt).
Ką siekiama išsiaiškinti?	<p>Ar tiriamas ryšys yra statistiškai reikšmingas ir koks to ryšio stiprumas; kokią priklausomo kintamojo dispersijos dalį paaiškina nepriklausomi kintamieji.</p>

Duomenys apdorojami *SPSS* (angl. Statistical Package for Social Sciences for Windows) statistinės duomenų analizės programa ir programų paketo *Microsoft Office* skaičiuokle *Excel*.

Duomenų rezultatai perkeliama iš *SPSS* į *Excel*, kuriame lentelės koreguojamos, atliekama analizė, pasitelkiant *Conditional Formatting* funkcija. Taikomas žymėjimas – geltona, žalia, raudona, kas atspindi langelyje esančios reikšmės dydį didėjimo atžvilgiu. Žalia – didžiausios reikšmės, raudona – mažiausios, o geltona arba oranžinė – tarpinės. Tyrimo rezultatų dalyje visi atvejai apžvelgiami individualiai.

7. Tyrimas ir jo rezultatai

Šioje darbo dalyje siekiama iširti, kokios asmens šeimos ypatybės turi įtakos jo/jos išsilavinimui ir karjerai Lietuvos visuomenėje, bei kokie veiksniai turi tam didžiausią įtaką. Tyrimo tikslui pasiekti bei uždaviniams įgyvendinti buvo pasitelktos aprašomoji, koreliacinė bei regresinė analizės. Pirmiausia aptariami aprašomosios statistikos rezultatai. Antroje dalyje taikomas statuso pasiekimo modelis, o jame – koreliacijos. Trečiajame etape taikoma regresinė analizė, siekiant nustatyti modelių bei pavienių regresorių (abiejų tėvų išsilavinimo ir profesijos, šių sąveikos, vaiko lyties) statistinį reikšmingumą, jų įtaką priklausomiems kintamiesiems (vaiko išsilavinimas ir profesinis lygmuo).

7.1. Išsilavinimo bei profesinės padėties pasiskirstymas Lietuvoje

Pirmiausia pristatoma, koks pasiskirstymas pagal aukščiausią įgytą išsilavinimą ir amžių vyrauja Lietuvos visuomenėje. Tolimesniuose žingsniuose dėmesys skiriamas profesinio lygmens aptarimui tarp respondentų ir jų tėvų – tiek mamos, tiek tėčio, jų skirtumui.

Pagal amžiaus grupes, tyrime mažiausiai dalyvavo vyresnių nei 80 amžiaus asmenų (n=99). Daugiausiai dalyvavo 50–59 (n=313) ir 60–69 (n=300). Pirmiausiai buvo siekiama identifikuoti, koks yra labiausiai paplitęs išsilavinimas kiekvienoje amžiaus grupėje. 2-oje lentelėje pateikti duomenys atskleidžia, jog tarp tyrime dalyvavusių asmenų su nebaigtu pradiniu išsilavinimu yra 5, įgijusių tik pradinį yra 34. Didžiausia dalis apklausoje dalyvavusių asmenų profesinį (n=375) išsilavinimą įvardija kaip aukščiausią įgytą. Taigi praktiškai visose amžiaus grupėse (išskyrus vyresnius negu 80 metų) dominuoja profesinis išsilavinimas kaip aukščiausias įgytas. Antroje vietoje – aukštasis universitetinis (n=277), trečioje – aukštesnysis arba specialusis vidurinis (n=270). Aukštąjį universitetinį išsilavinimą daugiausiai yra įgiję 50–59 ir 60–60 metų asmenys, o mažiausiai – vyresni nei 80. Tarp vyresnių nei 70 metų asmenų dažniausiai įgyjamas pradinis bei aukštesnysis arba specialusis vidurinis. Magistras arba aukštesnis išsilavinimas populiariausias tarp jauniausių šios imties dalyvių – asmenų iki 39 metų. Taip pat pastebima, jog kuo asmenys vyresni, tuo baigiančių

magistro arba aukštesnį laipsnį suteikiančias studijas, skaičius mažėja. Panašios tendencijos pastebimos ir tarp įgijusių aukštąjį neuniversitetinį arba koleginiį. Taigi šie duomenys sudaro sąlygas geriau suprasti Lietuvos visuomenės pasiskirstymą pagal išsilavinimą ir skirtingas amžiaus grupes, kas aktualu šio darbo rėmuose, tiriant socialinį mobilumą.

2 lentelė. Respondento išsilavinimas. Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis EST duomenimis

Išsilavinimas	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79	80+	Viso
Nebaigtas pradinis	0	0	0	0	3	2	5
Pradinis	0	1	1	0	10	22	34
Pagrindinis, įgytas pagrandinėje, vidurinėje, jaunimo, vakarinėje mokykloje, licėjuje ar (pro)gimnazijoje	12	18	9	11	21	16	87
Profesinis	63	80	91	81	48	12	375
Vidurinis, įgytas vidurinėje, vakarinėje, mokykloje, licėjuje ar gimnazijoje	26	29	36	45	26	9	171
Aukštesnysis arba specialusis vidurinis	13	38	71	80	46	22	270
Aukštasis neuniversitetinis arba koleginis	30	32	25	9	9	2	107
Aukštasis universitetinis	52	54	65	66	29	11	277
Magistras+	30	22	15	8	7	3	85
Kita	1	0	0	0	0	0	1
	227	274	313	300	199	99	1412

Akcentuotina, jog šiame darbe pagrindinis dėmesys skiriamas socialiniam mobilumui, kuris susijęs su asmens socioekonominė kilmė, taigi reikšminga palyginti respondento ir jo tėvų įgytą išsilavinimą. 3-oje lentelėje Galima matyti respondento ir tėčių įgytą išsilavinimą procentine išraiška ir skirtumą tarp jų. Čia lyginimas atliekamas vertikaliai – siekiant įvertinti, koks išsilavinimas paplitęs respondentų, t.y., vaikų ir jų tėvų (mamų ir tėčių) tarpe. Žalias žymėjimas reiškia didesnę dalį įgijusių konkretų išsilavinimą, raudonas – mažesnę ir geltonas/oranžinis – tarpinį variantą. Taip pat pateikiamas skirtumas tarp respondentų ir tėvų, siekiant palyginti pasiskirstymą tarp kartu išsilavinimo atžvilgiu. Spalvos iliustruoja identišką, jau aptartą, dinamiką. Atkreiptinas dėmesys į tai, jog dažniausiai respondentų įgyjamas profesinis (25,1%) ir aukštasis universitetinis (18,7%) išsilavinimas. Rečiausiai tarp vaikų lieka su nebaigtu pradiniu (0,3%) ir pradiniu (2,2%). Įdomu, kad tėčių vienas iš dažniausiai įgytų išsilavinimų yra pradinis (21,4%), kas yra beveik 10 kartų dažniau už vaikus. Tarp respondentų tėčių pastebima, jog dauguma jų (24%) taip pat įgijo profesinį (skirtumas tarp respondentų tik 1,1 proc. p.). Didžiausi skirtumai pastebimi ties pradiniu ir aukštuoju universitetiniu, kur pradiniam lygmenyje matoma didžioji tėčių dalis, o universitetiniu – respondentų. Tai imponuoja, jog vidurinis išsilavinimas gali būti laikomas „lūžio tašku“, kuriame tarp

respondentų, įgyjančių vis aukštesnį išsilavinimą skaičius didesnis sekančiuose žingsniuose negu tėčių. Tėčiai, tuo tarpu, pagal aukščiausią įgytą išsilavinimą dominuoja žemesniuose laipteliuose, kas leidžia daryti prielaidą apie esamus kartų skirtumus išsilavinimo atžvilgiu.

3 lentelė. Respondento ir tėčio išsilavinimas. Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis EST duomenimis

Išsilavinimas	Vaikų, %	Tėčių, %	Skirtumas proc. p.
Nebaigtas pradinis	0,3	7,5	7,2
Pradinis	2,2	21,4	19,2
Pagrindinis, įgytas pagrindinėje, vidurinėje, jaunimo, vakarinėje mokykloje, licėjuje ar (pro)gimnazijoje	7,5	5,2	-2,3
Profesinis	25,1	24,0	-1,1
Vidurinis, įgytas vidurinėje, vakarinėje, mokykloje, licėjuje ar gimnazijoje	14,6	6,5	-8,1
Aukštesnysis arba specialusis vidurinis	16,6	6,7	-9,9
Aukštasis neuniversitetinis arba koleginis	8,2	1,7	-6,5
Aukštasis universitetinis	18,7	8,3	-10,4
Magistras+	5,7	0,8	-4,9
Kita	0,1	0,4	0,3

Šio darbo rėmuose svarbu aptarti ir mamos aukščiausią įgytą išsilavinimą, norint suprasti galimą įtaką vaikams, pokyčius visuomenėje. 4-toje lentelėje pastebimos tos pačios respondento išsilavinimo tendencijos, kurios buvo aptartos aukščiau. Čia derėtų atkreipti dėmesį, jog respondentų mamos daugiausiai (23,8%) įgijusios tik pradinį išsilavinimą (dažniau negu tėčiai), antras labiausiai paplitęs išsilavinimas taip pat yra profesinis (19,4%). Panašūs skirtumai vyrauja tarp turinčių profesinį, vidurinį, aukštesnįjį arba koleginį aukštąjį neuniversitetinį išsilavinimą, kur vaikai pasižymi dažnesniu šių įgijimu negu jų mamos. Didžiausi skirtumai tarp respondento ir mamos pastebimi ties pradinio (populiariesnis mamų tarpe) ir aukštuoju universitetiniu išsilavinimu, kuris dominuoja respondentų tarpe (tokios pat tendencijos kaip ir tarp tėčių).

4 lentelė. Respondento ir mamos išsilavinimas. Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis EST duomenimis

Išsilavinimas	Vaikų, %	Mamų, %	Skirtumas proc. p.
Nebaigtas pradinis	0,3	8,6	8,3
Pradinis	2,2	23,8	21,6
Pagrindinis, įgytas pagrandinėje, vidurinėje, jaunimo, vakarinėje mokykloje, licėjuje ar (pro)gimnazijoje	7,5	6,7	-0,7
Profesinis	25,1	19,4	-5,7
Vidurinis, įgytas vidurinėje, vakarinėje, mokykloje, licėjuje ar gimnazijoje	14,6	9,5	-5,2
Aukštesnysis arba specialusis vidurinis	16,6	10,9	-5,8
Aukštasis neuniversitetinis arba koleginis	8,2	2,45	-5,7
Aukštasis universitetinis	18,7	7,9	-10,8
Magistras+	5,7	1,5	-4,2
Kita	0,1	0,56	0,4

Taigi tiek mamos, tiek tėčio išsilavinimo rezultatais patvirtinama, jog keičiasi Lietuvos visuomenės struktūra tarp kartų (vaikų ir tėvų) išsilavinimo atžvilgiu. Paminėtina ir tai, jog tarp tėčio ir mamos išsilavinimo pagal ISCED klasifikaciją nėra pastebima ryškesnių skirtumų, pastebimos gana panašios išsilavinimo tendencijos. Ankstesniuose Lietuvoje atliktuose tyrimuose teigiama, jog išsilavinimas yra vienas pagrindinių veiksnių, turinčių įtaką socialinio mobilumo procesams, nors jo reikšmė gana skiriasi tarp kartų (Vencius, Navickė, 2017). Taip pat sutariama, jog efektyvios socialinės politikos intervencijos dėka, didėja galimybė pasiekti aukštesnį išsilavinimą, realizuoti individualius gabumus ir kaupti žmogiškąjį kapitalą (TDO, 2022; EBPO 2018), kas turi įtakos karjeros pasiekimams.

Analizuojant socialinį mobilumą teorijoje didelis dėmesys skiriamas ne tik išsilavinimui, bet ir asmenų profesijoms. Dėl šios priežasties svarbu apžvelgti Lietuvos visuomenėje paplitusius užsiėmimus. Žemiau pateiktose lentelėse (5 ir 6) lyginamos tėvų – tėčių ir mamų profesijos su respondentų, bei pasiskirstymas pagal jas. Profesijos suskirstytos pagal tarptautinį ISCO-08 klasifikaciją, kuri supaprastina analizės procesą.

5-toje lentelėje matoma, jog tarp respondentų dominuoja aukšto lygmens pareigūnai ar vadovai (20,4%), paslaugų sektoriaus darbuotojai ir pardavėjai (15,5%), žemės ūkio darbininkai (14,1%) ir aukštos kvalifikacijos specialistai (12,1%). Tarp tėčių labiausiai paplitusios profesijos priskiriamos

vidutinės kvalifikacijos darbininkams (20,3%), žemės ūkio (19%) ir aukštos kvalifikacijos darbininkams (12,7%). Respondentų tarpe rečiausiai sutinkami biuro administracijos darbuotojai (6,5%); prekybos sektoriaus darbuotojai (2,8%) ir aukštos kvalifikacijos darbininkai (1,5%). Tuo tarpu mažiausiai tėčių dirba aukšto lygmens pareigūnais ar vadovais (3,4%); paslaugų sektoriuje (3,65%) ir prekybos sektoriaus darbuotojais (2,1%). Didžiausias skirtumas pastebimas ties aukštos kvalifikacijos darbininkų grupei priskiriamoms profesijomis, kur tėčių dirbo 10 kartų daugiau negu vaikų. Taip pat išsiskiria ir tai, jog paslaugų sektoriuje dirbančiųjų ir aukšto lygmens pareigūnų ar vadovų skaičius tarp vaikų 5–6 kartus didesnis už tėčių; daugiau nei 2 kartus didesnis skaičius vaikų aukštos kvalifikacijos specialistų negu tėčių. Dideli skirtumai tarp kartų nepastebimi tarp žemos kvalifikacijos darbininkų ir prekybos sektoriaus darbuotojų.

5 lentelė. Respondento ir tėčio pasiskirstymas pagal profesiją. Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis EST 2020 m. duomenimis

Pasiskirstymas pagal profesiją (ISCO-08)			
	Vaikų, %	Tėčių, %	Skirtumas proc. p.
Žemės ūkio darbininkai	14,10	19,07	4,98
Žemos kvalifikacijos darbininkai	7,08	7,78	0,70
Vidutinės kvalifikacijos darbininkai	12,06	20,34	8,27
Aukštos kvalifikacijos darbininkai	1,54	12,76	11,22
Paslaugų sektoriaus darbuotojai	15,15	3,65	-11,50
Prekybos sektoriaus darbuotojai	2,88	2,52	-0,35
Biuro administracijos darbuotojai	6,52	2,17	-4,35
Aukšto lygmens pareigūnas ar vadovai	20,41	3,44	-16,97
Aukštos kvalifikacijos specialistai	12,13	5,47	-6,66

Remiantis teorinėmis prielaidomis, jog asmens socioekonominė padėčiai svarbi ir mamos profesija, svarbu analizuoti ir pasiskirstymą pagal profesiją Lietuvos visuomenėje. 6-toje lentelėje galima pastebėti, jog pagal ISCO-08 skalę, dominuoja toms pačioms grupėms priskiriamos profesijos kaip ir tėvų tarpe – žemės ūkio darbininkai (17,4%) bei vidutinės kvalifikacijos darbininkai (14,3%), nors tai ir mažesnė dalis negu tėčių. Mamų tarpe mažiausiai populiarūs šioms grupėms priskiriami profesijų pasirinkimai: prekybos sektoriaus darbuotojai (4,5%), nors jų kiek daugiau nei tarp respondentų ir aukšto lygmens pareigūnai ar vadovai (1,3%). Įdomu tai, jog nors mamų, užimančių aukšto lygmens pareigas yra 1,5 karto mažiau negu tėčių, tačiau moterų, užimančių kitas labiau kvalifikuotas pozicijas, tokias kaip biuro administracijos darbuotojai bei aukštos kvalifikacijos specialistai yra daugiau. Didžiausias skirtumas pagal profesijas tarp respondentų ir mamų pastebimas aukšto lygmens pareigūnų ir vadovų tarpe – vaikų yra 15 kartų daugiau negu mamų; paslaugų

sektorius darbuotojų 1,7 karto. Didelis skirtumas nepastebimas dirbančių žemos kvalifikacijos darbininkais kaip ir tėčių tarpe.

6 lentelė. Respondento ir tėčio pasiskirstymas pagal profesiją. Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis EST 2020 m. duomenimis

Pasiskirstymas pagal profesiją (ISCO-08)			
	Vaikų, %	Mamų, %	Skirtumas proc. p.
Žemės ūkio darbininkai	14,10	17,46	3,37
Žemos kvalifikacijos darbininkai	7,08	7,85	0,77
Vidutinės kvalifikacijos darbininkai	12,06	14,31	2,24
Aukštos kvalifikacijos darbininkai	1,54	5,05	3,51
Paslaugų sektoriaus darbuotojai	15,15	8,84	-6,31
Prekybos sektoriaus darbuotojai	2,88	4,56	1,68
Biuro administracijos darbuotojai	6,52	6,94	0,42
Aukšto lygmens pareigūnas ar vadovai	20,41	1,33	-19,07
Aukštos kvalifikacijos specialistai	12,13	7,78	-4,35

Taigi galima teigti, jog respondentai rečiau užima mažiau kvalifikuotas pozicijas, palyginus su jų tėvais. Didesnis skirtumas pastebimas tarp respondentų ir tėčių, dirbančių kvalifikuotais darbininkais, amatininkais, žemės, miškų ir žuvininkystės ūkio darbuotojais. Šiose srityse dirbančių mamų skaičius ne taip skiriasi nuo vaikų kaip tėčių tarpe. Verti paminėjimo skirtumai analizuojant tiek tėčių, tiek mamų pasiskirstymą, lyginant su vaikais, priskiriamų prie paslaugų sektoriaus darbuotojų ir pardavėjų, specialistų ir vadovų, kurių skaičius reikšmingai išaugo. Taigi tėvų tarpe dominavusios profesijos, priskiriamos prie nekvailifikuotų arba pusiau kvalifikuotų nebėra tokios dažnos tarp vaikų. Visose grupėse (išskyrus tarnautojų) vaikų profesijų grupėse dominuoja kvalifikuotą darbą dirbantys asmenys. Tai reiškia, jog tam tikrų šeimų tarpe, kurių tėvai dirbo šiose srityse, vaikai buvo socialiai mobilūs, tokiu būdu pakeisdami savo profesinę padėtį, į pripažįstamą kaip daugiau kvalifikuotą. Taip pat pastebėta, jog mamos dažniau yra pasiekusios aukštesnius išsilavinimo ir profesinio lygmens pasiekimus. Tai paskatino įtraukti respondento lytį kaip nepriklausomą kintamąjį į regresinius modelius, siekiant išsiaiškinti lyties svarbą socialinio mobilumo kontekste šiuolaikinėje Lietuvoje.

Tokie rezultatai išryškina, jog Lietuvos visuomenėje susiduriama su žemės ūkio sektoriaus mažėjimu, kas paraleliai skatina pramonės ir paslaugų sektoriaus plėtrą. Tai, be jokios abejonės, skatina struktūrinį socialinį mobilumą: daugiau kvalifikuotos darbo jėgos paklausą bei pasiūlą, kuri kuriama švietimo sistemos pagalba. Aukštesnio išsilavinimo įgijimas tampa tarsi sąlyga, norint pritapti prie besikeičiančios darbo rinkos pokyčių diktuojamos darbo paklausos, turinčios įtaką ir profesiniams pasirinkimams. Socialinio mobilumo kontekste, reikšminga atlikti išsamesnius

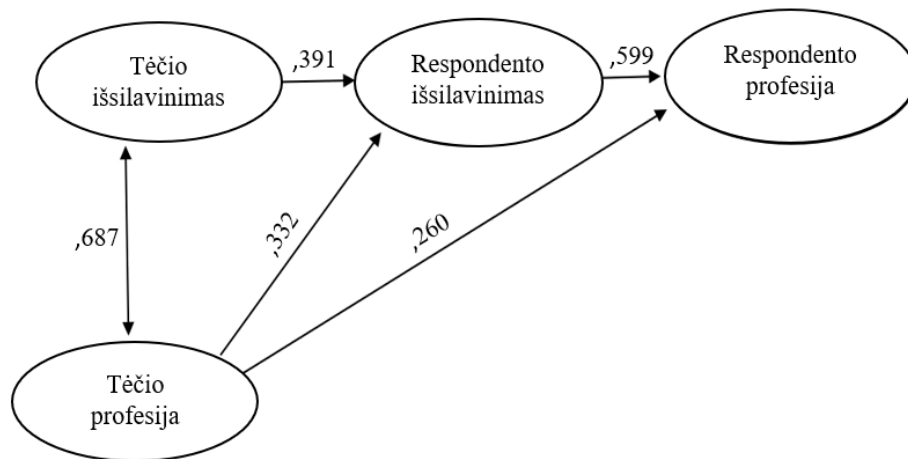
tyrinėjimus (remiantis statuso pasiekimo modeliu ir regresinėmis analizėmis), kurių dėka galima išskirti pagrindinius socialinį mobilumą determinuojančius veiksnius ir jų įtaką.

7.2. Statuso pasiekimo modelio pritaikymas Lietuvoje

Dėl minėtų pokyčių visuomenės struktūroje profesiniu atžvilgiu, svarbu išanalizuoti, kokie ryšiai vyrauja tarp tėvų (mamos ir tėčio) ir respondentų profesijų, išsilavinimo bei kitų veiksnių, aptartų ankstesnėse šio darbo dalyse. Tam pasitelkiamas Blau ir Duncan statuso pasiekimo modelis, kuriuo siekiama išsiaiškinti, koks ryšys vyrauja tarp abiejų tėvų ir respondento išsilavinimo bei profesijos. 5–6 paveiksluose pateikiami modifikuoti minėtų tyrėjų statuso pasiekimo modeliai iš tėvo ir mamos perspektyvų, kuriuose ties kiekvienu ryšiu tarp kintamųjų (nurodyta rodyklėmis) pateikiamas koreliacijos koeficientas. Pastarasis leidžia įvertinti įvardintų charakteristikų ryšio stiprumą ir kryptį, kas svarbu tolimesniuose šio darbo etapuose.

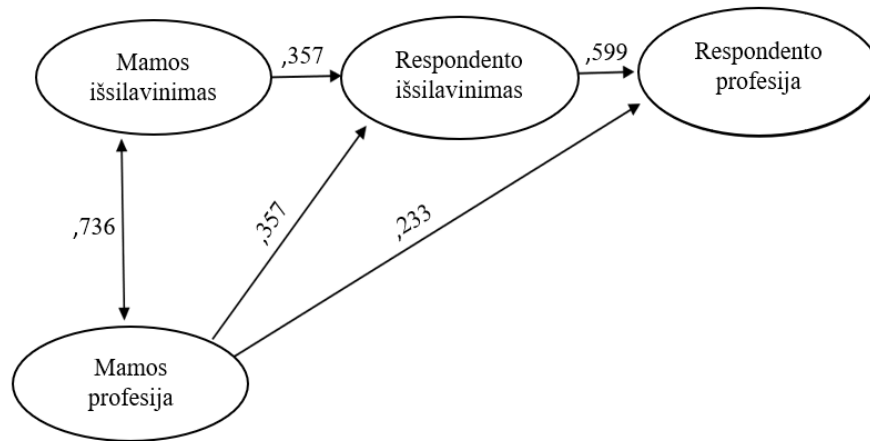
Abiejuose statuso pasiekimo modeliuose dėmesys skiriamas ryšiui tarp tėčio ir mamos profesijos (kai respondentui buvo 14 metų), aukščiausio įgyto išsilavinimo ir respondento aukščiausio įgyto išsilavinimo ir dabartinės profesijos. Svarbu paminėti, jog tiek mamos, tiek tėčio modeliuose pastebima teigiama koreliacija, kas reiškia, jog vienam kintamajam padidėjus, reikšmingai padidėja ir kitas. Taip pat visos atliktos koreliacijos laikomos statistiškai reikšmingomis, kadangi p reikšmė yra mažesnė už 0,05.

5–tame paveiksle ryšys tarp tėčio profesijos, kai respondentui buvo 14 metų ir tėčio aukščiausio įgyto išsilavinimo gali būti vertinamas kaip vidutinis (,687). Įdomu, kad tarp tėčio ir respondento aukščiausio įgyto išsilavinimo vyrauja teigiamas silpnas ryšys (,391), ir didesnis nei tarp mamos (žr. 6 pav.). Silpniausias ryšys šiame modelyje pastebimas tarp tėčio profesijos, kai respondentui buvo 14 m. ir respondento dabartinės profesijos (,260). Remiantis atliktomis koreliacijos, galima teigti, jog didžiausią įtaką vaikų pasiekimams turi jų pačių įgytas išsilavinimas. Tačiau, nepaisant asmeninių nuopelnų, tėčio socioekonominės charakteristikos (tiek įgytas aukščiausias išsilavinimas, tiek profesija) turi reikšmingą įtaką vaikų pasiekimams. Šiuo atveju, tėčio profesija ir aukščiausias išsilavinimas paaiškina daugiau nei 30% vaikų įgyjamo išsilavinimo.

5 pav. Statuso pasiekimo modelis (tėčio perspektyva). Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis EST duomenimis

6-tame paveiksle pateiktas statuso pasiekimo modelis iš mamos perspektyvos, kuriame galima matyti ryšius tarp analizuojamų kintamųjų. Svarbu paminėti, kad visos atliktos koreliacijos yra statistiškai reikšmingos ($p < 0.05$). Modelyje tarp mamos profesijos, kai respondentui buvo 14 metų ir mamos aukščiausio išsilavinimo koreliacija siekia ,736, ką galima laikyti stipriu teigiamu ryšiu. Įdomu tai, jog ryšio stiprumas tarp mamos charakteristikų – aukščiausio įgyto išsilavinimo ir profesijos bei respondento aukščiausio įgyto išsilavinimo yra toks pat: ,357. Tai reiškia, jog mamos socioekonominė padėtis paaiškina daugiau nei 35% vaikų aukščiausio įgyto išsilavinimo. Mažiausias teigiamas ryšys (,233) pastebimas tarp mamos profesijos ir respondento profesijos. Be kita ko, pastebimas vidutinis teigiamas ryšys (,599) tarp respondento išsilavinimo ir jo dabartinės profesijos, kas patvirtina tas pačias tendencijas kaip ir ankstesniame (tėčių) modelyje – didžiausias teigiamas ryšys vyrauja tarp respondentų charakteristikų. Šiame statuso pasiekimo modelyje išryškėja ir tai, kad nėra vieno kintamojo, susijusio su mamos socioekonominiu statusu, kuris galėtų turėti didžiausią įtaką respondento pasiekimams – šiuo atveju, išsilavinimui ir profesijai. Taip pat ryšys tarp mamos profesijos ir įgyto aukščiausio išsilavinimo yra didesnis negu tarp tų pačių kintamųjų, vertinant iš tėčio perspektyvos.

6 pav. Statuso pasiekimo modelis (mamos perspektyva). Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis EST duomenimis

Taigi remiantis aprašomąja statistika bei statuso pasiekimo modeliais, kuriuose taikomos koreliacijos, buvo siekiama įvertinti ryšį tarp skirtingų kintamųjų. Statuso pasiekimo modelių analizė atskleidė, jog Lietuvos visuomenėje ryšys tarp tėvų ir vaikų išsilavinimo bei profesijos (kai vaikai buvo 14 m.) yra reikšmingas ir daro nemažą įtaką vaikų pasiekimams – profesijai ir išsilavinimui. Nustatyta, jog vaikų išsilavinimui reikšmingą įtaką turi tiek tėčio, tiek mamos išsilavinimas. Nors ir esant silpnai ($,279$ ir $,312$) koreliacijai tarp kintamųjų, svarbu akcentuoti, jog tėvų socioekonominė padėtis apsprendžia ir paaiškina daugiau nei 30% vaikų gyvenimo trajektorijos, t.y., turi įtaką aukščiausiam įgytam išsilavinimui ir profesijai. Ryšys tarp paties respondento įgyto aukščiausio išsilavinimo ir dabartinės profesijos yra vidutinis ($,586$). Be kita ko, pastebėtas vidutinis–stiprus ($,684$ ir $,749$) ryšys tarp respondento tėvų (tiek tėčio, tiek mamos) profesijos ir jų pačių aukščiausio įgyto išsilavinimo. Tai patvirtina tėvų užsiėmimo reikšmingumą, susijusį su jų įgytu aukščiausiu išsilavinimu. Įdomu, kad tėvų išsilavinimas turi didesnę įtaką jų karjerai negu tas pats kintamasis profesijai respondentų tarpe.

Aprašomosios statistikos rezultatai atskleidė skirtumus tarp vaikų ir jų tėvų išsilavinimo bei profesinių pasiekimų. Šie gali būti paaiškinami remiantis šalies istorine praeitimi ir vykstančiu progresu įvairiose srityse, kas buvo aptarta ankstesnėje tyrimo dalyje. Svarbu atkreipti dėmesį į mažėjantį ryšį tarp asmenų (tiek tėvų, tiek vaikų) aukščiausio įgyto išsilavinimo ir profesijos (žr. 5 ir 6 pav.). Šiuos ryšius tarp kintamųjų statuso pasiekimo modeliuose galima teoriškai paaiškinti didėjančia modernizacijos ir globalizacijos įtaka, tačiau apie tai plačiau 7.3. skyriuje.

7.3. Pagrindiniai socialinio mobilumo tarp kartų veiksniai Lietuvoje

Siekiant ištirti pagrindinius socialinio mobilumo tarp kartų veiksnius Lietuvoje pasirinkti du ranginės logistinės regresinės analizės modeliai, į kuriuos įraukti priklausomi (respondento išsilavinimas ir profesija) bei nepriklausomi kintamieji (tėčio ir mamos profesija bei aukščiausias įgytas išsilavinimas, respondento aukščiausias įgytas išsilavinimas ir lytis). Svarbu priminti, jog tėčio ir mamos profesijos modeliai suskirstyti į 3 grupes: žemos kvalifikacijos, vidurinės kvalifikacijos ir aukštos kvalifikacijos (žr. 2 priedas), kadangi rinkmenoje pateikti duomenys nebūtų atitikę regresinio modelio sąlygų. Toks skirstymas taip pat pasirinktas remiantis ISCO-08 nuorodomis, kuriose pateikiami aiškūs įgūdžių reikalavimai konkretiems klasifikacijų lygmenims. Išsilavinimas (vaikų ir abiejų tėvų) suskirstytas į 4 grupes: iki pradinio, vidurinio, aukštesniojo/profesinio ir aukštojo. Pirmajame modelyje siekiama išsiaiškinti minėtų regresorių įtaką vaikų išsilavinimui, antrajame – profesijai.

• Išsilavinimo modelio rezultatai:

Pirmieji modelio rezultatai (priklausomas kintamasis – išsilavinimas, o nepriklausomi: tėčio ir mamos aukščiausias įgytas išsilavinimas bei profesija, respondento lytis) atskleidžia modelio statistinį nereikšmingumą, kadangi $p > 0,05$ (Pearson=1,000, Deviance = 1,000), determinacijos koeficientai *Pseudo R-Square* lentelėje (Cox and Snell=,694, Nagelkerke = ,771, McFadden=0,514) $> 0,2$. Tolimesniuose analizės etapuose pastebėta, jog šiame modelyje yra tik vienas statistiškai reikšmingas kintamasis: tėčio išsilavinimas. Dėl šios priežasties į modelį nuspręsta įtraukti skirtingas sąveikas tarp kintamųjų – tėčio ir mamos profesijos bei išsilavinimo, atsižvelgti į respondento lytį. Sąveikos tarp abiejų tėvų socioekonominių veiksnių rezultatai atskleidžia, jog tik vienos taikymas (tarp mamos ir tėčio išsilavinimo) bei mamos profesijos ir lyties įtraukimas yra tinkamas sprendimas šiame modelyje, kadangi modelį galima laikyti statistiškai reikšmingu: visos p reikšmės (*Pearson* ir *Deviance*= 00) $< 0,05$; pseudo determinacijos koeficientai (Cox and Snell=,425, Nagelkerke=,473, McFadden=0,240) $> 0,2$ (žr. 8 lentelę).

8 lentelė. Ranginės logistinės regresinės analizės modelio charakteristikos: respondento išsilavinimas. Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis 2020 m. EST duomenimis

Modelio tinkamumo informacija				
Modelis	<i>-2 Log Likelihood</i>	Chi-kvadratas	df	p-reikšmė
<i>Intercept Only</i>	742,833			
Galutinis	597,795	145,037	2	0
Tikėtinumų santykiai				
	Chi-kvadratas	df	p-reikšmė	
<i>Pearson</i>	390,666	339	0	
<i>Deviance</i>	489,836	339	0	
Determinacijos koeficientai ir jų reikšmės				
<i>Cox and Snell</i>			0,425	
<i>Nagelkerke</i>			0,473	
<i>McFadden</i>			0,24	

Link function: Logit.

Modelyje (žr. 9 lentelę) mamos ir tėčio išsilavinimo sąveika įgyja (,475), o mamos profesija (–,187), lytis (–,523) reikšmes. Tai reiškia, kad padidėjus mamos ir tėčio išsilavinimui (svarbi šių kintamųjų sąveika) pastebimas teigiamas, didėjimo poveikis asmens išsilavinimo pasiekimams. Mamos ir tėčio išsilavinimo sąveika gali būti laikoma pagrindiniu veiksniu, turinčiu teigiamą įtaką vaikų išsilavinimo lygiui. Sąveikos rezultatai gali būti aiškinami per tėvų galimybę netiesiogiai perduoti socialinį, kultūrinį ir finansinį kapitalą savo vaikams, pavyzdžiui, siekiant geresnio išsilavinimo – labiau išsilavinę tėvai, tikėtina, turi geriau apmokamą darbą, kultūrinį ir socialinį kapitalą, bendros šeimos pajamos didesnės ir kt. Todėl vaikams sudarytos palankesnės sąlygos formuoti ir lavinti įvairius gebėjimus, vėliau mokytis prestižinėse mokyklose. Pastebėta, jog abiejų tėvų išsilavinimo lūkesčiai mokiniams yra reikšmingi įtakos veiksniai ir dėl knygų skaičiaus namuose (Krause 1964, Cohen 1965; Milne ir kt., 1986).

9 lentelė. Ranginės logistinės regresinės analizės modelio rezultatai: respondento išsilavinimas.

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis 2020 m. EST duomenimis

Parametų įverčiai								
		Koeficientai	Standartinis nuokrypis	Voldo kriterijus	df	p-reikšmė	95% pasiklautiniai intervalai	
							Apatinė riba	Viršutinė riba
<i>Threshold</i>	[respondento išsilavinimas = 1,00]	-1,039	0,187	30,982	1	0,000	-1,405	-0,673
	[respondento išsilavinimas = 2,00]	0,299	0,158	3,555	1	0,059	-0,012	0,609
	[respondento išsilavinimas = 3,00]	3,448	0,224	237,652	1	0,000	3,010	3,887
<i>Location</i>	[respondento lytis = vyras]	-0,523	0,158	10,974	1	0,001	-0,832	-0,213
	[respondento lytis = moteris]	0 ^a			0			
	Mamos profesija	-0,187	0,041	20,911	1	0,000	-0,267	-0,107
	Mamos išsilavinimas * tėčio išsilavinimas	0,475	0,030	246,952	1	0,000	0,415	0,534

Link function: Logit.

a. This parameter is set to zero because it is redundant.

Pastaba: respondento išsilavinimas = 1 – pradinis/žemesnis; 2 – vidurinis; 3 – aukštesnysis/profesinis; 4 – aukštasis.

Tuo tarpu, mamos profesinis lygmuo turi neigiamą įtaką vaikų išsilavinimo pasiekimams – net ir didėjantis mamos profesinis statusas negarantuoja vaiko išsilavinimo didėjimo, jei nėra teigiamos sąveikos su tėčio išsilavinimo lygiu. Šis rezultatas labai aktualus aukšto skyrybų skaičiaus kontekste (Lietuvoje 2019 m. ištuokas įregistravo 8,7 tūkst. porų, o 54% jų turėjo bendrą iki 18 m. amžiaus vaikų) (Statistikos departamentas, 2019), kadangi įprastai vaikus augina mamos (Statistikos departamentas, 2019). Susiklosčiusi šeimyninė padėtis gali riboti aukštesnius vaikų išsilavinimo pasiekimus dėl mamos užimamos profesijos. Tai taip pat gali būti siejama su pasirinkimu dirbti mažiau apmokamą darbą dėl vis gajaus stereotipais grįsto požiūrio, vadinamo „stiklinėmis sienomis“. Pastebėta, kad moterys dažniau užima mažiau prestižines darbo vietas ir dažniau dirba lanksčiose darbo rinkos srityse. Lietuvoje moterys aktyviau renkasi dirbti tokiose srityse kaip: žmonių sveikatos priežiūra ir socialinis darbas, švietimas, apgyvendinimo ir maitinimo paslaugos (LR SADM, 2019). Šiuo atžvilgiu, tai susiję su lyčių nelygybės problema šalyje, kai vienišos motinos ir vyresnės moterys patiria didesnę skurdo riziką dėl mažesnio atlygio (EIGE, 2020). Taigi išryškėja kitas, susijęs ir vertas paminėjimo aspektas – moterų bei vyrų darbo užmokesčio atotrūkis daugelyje šalies ūkio sektorių. Pavyzdžiui, LR SADM 2019 m. duomenimis, tarp moterų ir vyrų, dirbančių finansų ir draudimo sektoriuje vyrauja didesnis negu 36%, Informacijos ir ryšių 30,2%, Žmonių sveikatos priežiūros ir socialinio darbo 26% (LR SADM, 2019) atotrūkis. Tai reiškia, jog Lietuvoje moterys net ir dirbdamos tą patį darbą kaip vyrai, gauna mažesnę atlygį, kas suponuoja bei lemia žemesnes pajamas bei finansines garantijas ilgalaikėje perspektyvoje. Tikėtina, jog tai ateityje gali riboti galimybes vaikams dar ankstyvuosiuose švietimo žingsniuose naudotis, pavyzdžiui, korepetitorių paslaugomis, siekiant „užkamšyti“ spragas, o vėliau apmokėti už aukštąjį mokslą, jeigu nepavykta pasinaudoti valstybės finansavimo galimybėmis. Kitas vertas paminėjimo aspektas šių rezultatų kontekste – laikas, kurį tėvai skiria savo vaikams. Užsienio šalyse atlikti tyrimai rodo, kad laikas, praleistas su vaikais, kurio

lieka mažiau vieno iš tėvų šeimose, o šio laiko panaudojimas susijęs su pasiekimais (Leibowitz 1977; Benson ir kt. 1980; Clarke–Stewart 1977). EIGE indeksas atskleidžia, jog Lietuvoje moterys daugiau laiko skiria tiek oficialiam, apmokamam, tiek neapmokamam (namų ruošą, vyresnio amžiaus tėvų priežiūra ir kt.) darbui. Tai lemia mažesnius laiko išteklius ir jų skyrimą vaiko ugdymui, kas gali turėti įtaką tolimesniuose išsilavinimo siekimo lygmenyse. Visgi, reikia atkreipti dėmesį, jog modeliuose vienos vaikus auginančios mamos nėra atskirai analizuotos, tad minėtas išvadas reikėtų taikyti su atsargumu, sutuoktinių poroms.

Lytis kaip kategorinis kintamasis SPSS pakete nėra pateikiamas patogiu būdu. Manoma, kad lytis=moteris yra pagrindinė kategorija (jos koeficiento nėra), ir stebima, kaip viskas keisis, jeigu lytis=vyras. Taigi, rezultatai atskleidžia, jog kai respondentas yra vyras, koeficientas yra neigiamas, kas reiškia mažesnę tikimybę pasiekti aukštesnį išsilavinimo lygį. Atitinkamai, moterims socialinio mobilumo perspektyvos (išsilavinimo atžvilgiu) yra palankesnės. Iš esmės, tokie rezultatai patvirtina Lietuvoje vyraujančias švietimo tendencijas – vyrų skaičius dominuoja išsilavinimo lygmenyse iki vidurinio ugdymo, kai tuo tarpu moterų – nuo profesinio mokymo, turint vidurinį išsilavinimą iki doktorantūros (Statistikos departamentas, 2022). Pavyzdžiui, besimokančių bakalauro studijas moterų 2017–2022 m. viršija vyrų skaičių 7–8 tūkst., o magistrantūros – beveik 2 kartus (ten pat, 2022). Įvairiuose tyrimuose pateikiamos skirtingos panašių rezultatų interpretacijos, grindžiamos viena kitą papildančiomis ir dažnai tarpusavyje susijusiomis ekonominio, demografinio, sociologinio ir edukacinio pobūdžio analizėmis. Pavyzdžiui, didžiąją XX a. dalį vyrai, neturintys aukštojo išsilavinimo, galėjo tikėtis uždirbti poreikius patenkinantį atlyginimą net ir dirbdami mažiau kvalifikuotą darbą. Sociologiniu požiūriu, tyrimai atskleidžia, jog tėvai yra pavyzdys savo vaikams. Pagal tam tikrus imitacijos bei socializavimosi elgesio modelius, vaikai pagrindiniu „idealu“ laiko tos pačios vieną iš tėvų, dažniausiai – tos pačios lyties (EBPO, 2008). Dėl to berniukai, užaugę vienišų tėvų (Lietuvoje įprastai auginami mamų) šeimose, išsilavinimo atžvilgiu „nukenčia“ labiau nei mergaitės. Todėl skyrybų ir vienišų šeimų skaičiaus padidėjimas berniukus ir mergaites gali paveikti skirtingai. Hetherington ir kt. (1981) taip pat patvirtina neigiamą poveikį berniukams, dažniau negu mergaitėms, augantiems vieno iš tėvų šeimoje.

Remiantis teorinėmis prielaidomis ir atlikta empirine analize pademonstruota, kad asmens išsilavinimas yra svarbus veiksnys asmens gyvenimo trajektorijoje, kuriam turi įtaką tėvų socioekonominė padėtis, šiuo atveju abiejų tėvų išsilavinimo sąveika, mamos profesinis lygmuo ir respondento lytis.

- **Profesijos modelio rezultatai:**

Ankstesnė šiame darbe atlikta analizė (žr. 7.2. skyrių), taikant Blau ir Duncan statuso pasiekimo modelį, išryškino teigiamą stiprų ryšį tarp respondento išsilavinimo ir profesijos. Dėl šios priežasties

svarbu tęsti tolimesnius tyrinėjimus ir išsiaiškinti, kokie veiksniai turi įtaką vaikų profesiniams pasiekimams. Antrajame modelyje taip pat taikoma ranginė logistinė regresija, kadangi priklausomas kintamasis (profesija) yra ranginis. Regresoriais pasirinkti: respondento, tėčio ir mamos aukščiausias įgytas išsilavinimas bei profesinis lygmuo ir lytis. Pirminiai rezultatai atskleidžia, jog $p < 0,05$, determinacijos koeficientai Cox and Snell = ,255, Nagelkerke = ,341, McFadden = ,213 $> 0,2$. Parametrų įverčių lentelėje pastebima, kad modelyje statistiškai reikšmingi ($p < 0,05$) kintamieji yra tėčio profesija (,482) ir respondento aukščiausias įgytas išsilavinimas (1,694), kiti nėra tinkami. Dėl šios priežasties nuspręsta tobulinti modelį, taikant sąveikas: tarp abiejų tėvų profesijos ir išsilavinimo bei paliekant vaiko aukščiausią pasiektą išsilavinimą. Atlikus skirtingas sąveikas tarp kintamųjų pastebėta, jog galutinis modelis, leidžiantis nustatyti reikšmingus regresorius, darančius įtaką asmens profesijai pasižymi: $p < 0,05$; *Chi-square* reikšmės $< ,05$ (Pearson=,02, Deviance 0,04); *Pseudo R-Square* Cox and Snell = ,254 ir Nagelkerke = ,289 $> 0,2$ (žr. 10 lentelė).

10 lentelė. Ranginės logistinės regresinės analizės modelio charakteristikos: respondento profesija.

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis 2020 m. EST duomenimis

Modelio tinkamumo informacija				
Modelis	-2 Log Likelihood	Chi-kvadratas	df	p-reikšmė
<i>Intercept Only</i>	415,723			
Galutinis	234,411	181,313	2	0
Tikėtinumų santykiai				
	Chi-kvadratas	df	p-reikšmė	
<i>Pearson</i>	68,407	48	0,028	
<i>Deviance</i>	71,424	48	0,045	
Determinacijos koeficientai ir jų reikšmės				
<i>Cox and Snell</i>				0,254
<i>Nagelkerke</i>				0,289
<i>McFadden</i>				0,138

Link function: Logit.

Paminėtina, jog tiek tėčio, tiek mamos įgytas profesinis statusas bei šių kintamųjų sąveika negali būti laikoma reikšminga, todėl buvo pašalinti iš galutinio modelio. Reikšminga sąveika pripažintina mamos ir tėčio aukščiausias įgytas išsilavinimo lygis (kaip ir pirmajame regresiniame modelyje), kurios koeficientas nors ir nedidelis = ,028, tačiau galintis pagerinti asmens profesinius pasiekimus. Tai tikėtina, sukuria palankesnes sąlygas vaiko pasiekimams dėl anksčiau aptartų priežasčių.

11 lentelė. Ranginės logistinės regresinės analizės modelio rezultatai: respondento profesija. Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis 2020 m. EST duomenimis

		Parametų įverčiai					95% pasiklautiniai	
		Koeficientai	Standartinis nuokrypis	Voldo kriterijus	df	p-reiškė	Apatinė riba	Viršutinė riba
<i>Threshold</i>	[respondento profesija = 1,00]	1,652	0,309	28,585	1	0,000	1,046	2,257
	[respondento profesija = 2,00]	3,994	0,342	136,335	1	0,000	3,323	4,664
<i>Location</i>	[respondento lytis = vyras]	-0,675	0,154	19,189	1	0,000	-0,977	-0,373
	[respondento lytis = moteris]	0 ^a			0			
	Respondento išsilavinimas	0,976	0,109	80,986	1	0,000	0,764	1,189
	Mamos išsilavinimas * tėčio išsilavinimas	0,028	0,006	21,455	1	0,000	0,016	0,040

Link function: Logit.

a. This parameter is set to zero because it is redundant.

Pastaba: respondento profesija = 1 – žemos kvalifikacijos; 2 – vidurinės kvalifikacijos; 3 – aukštos kvalifikacijos.

Tiek profesijos statuso pasiekimo modelyje, tiek šiame pastebėta, jog tėvų profesija ar/ir išsilavinimas negali būti laikomi lemiamais veiksniais siekiant karjeros. Atsižvelgiant į regresijos rezultatus, kuriuose asmens lytis (kaip ir pirmajame modelyje) ir aukščiausias įgytas išsilavinimas yra esminiai profesinio lygio regresoriai, galima daryti prielaidą, jog judėjimas aukštyn socialinėje struktūroje sudėtingesnis vyrų tarpe. Visgi didžiausią tikimybę padidinti vaikų karjeros pasiekimus turi asmens išsilavinimo lygio didinimas (koeficientas = ,976) kaip ir statuso pasiekimo modelyje, pasireiškiantis per koreliaciją. Pirmiausia, reikšminga aplinkybė – į šio tyrimo imtį įtraukti asmenys, vyresni negu 30 m. Tai reiškia, jog 30–39 ir 40–49 metų asmenys nors ir gimė sovietinėje Lietuvoje, tačiau jų gyvenimo trajektorija – išsilavinimas, ir profesija formavosi nepriklausomybės nuotaikomis persismelkusioje šalyje. Šioms grupėms priskiriami asmenys pasižymi aukštesniu įgytu išsilavinimu negu vyresni.

Atsižvelgiant į vyresnių asmenų išsilavinimo padėtį, vertos paminėjimo aplinkybės yra Antrasis pasaulinis karas, kuris lėmė, jog Vidurio Rytų Europos šalyse (tarp kurių yra ir Lietuva) į valdžią pateko komunistinis elitas. Tai paskatino nacionalizuotą pramonę ir kolektyvizuotą žemės ūkį, kurių pagrindinis veiklos tikslas – visų ekonominių sričių „pajungimas“ socialistinio projekto tikslams pasiekti. Ekonomika tapo kontroliuojama valstybės aparato, privačios iniciatyvos įprastai buvo ribojamos, o visa švietimo sistema atspindėjo partinius, t.y., valdančiųjų interesus (Haggard, Kaufman 2008; Gudžinskas, 2012). Tai reiškia, kad tiek išsilavinimas, tiek profesija, iš esmės, daugiau atspindėjo valstybės poreikius, o ne asmenų individualius siekius.

Be kita ko, tyrimo respondentams ir jų pasiekimams reikšmingą vaidmenį gali turėti vėliau sekę politiniai procesai – kelias link Europos Sąjungos, įstojimas į šią bendriją, siekis atitikti progresą užtikrinančius kriterijus. Sumažėjusi valstybės įtaka, paskatos kurti modernesnę, industrinę ir pramoninę gerovės valstybę, daugiau paremtą rinkos ekonomika, paskatino visapusišką valstybės raidą, natūralius visuomenės pokyčius tiek švietimo, tiek profesine prasme. Pavyzdžiui, Ingloto

patvirtina aptartus aspektus, kad Vidurio ir Rytų Europos (toliau – VRE) šalyse pastebimos mažiausiai trys gerovės politikos transformacijos. Tai yra, tautinės valstybės atsiradimas ir jos vystymasis tarpukariu; komunistinės sistemos įvedimas ir įtvirtinimas po Antrojo pasaulinio karo ir Sovietų Sąjungos, kurios dalimi Lietuva buvo, žlugimas, paveikęs ir visuomenę, jos struktūrą. L. Gudžinskas savo disertacijoje akcentuoja Lietuvos siekį reformuoti ekonomiką žlugus SS ir tapti patrauklesne vieta tarptautiniam kapitalui (Gudžinskas, 2012), tokiu būdu sukuriant palankesnę terpę progresyvesnės visuomenės transformacijai daugelyje sričių. Išsilavinimo ir profesinius pokyčius tarp kartų, nulėmusius istorinių aplinkybių, iš esmės patvirtina nedideli skirtumai tarp tėvų – mamos ir tėčio išsilavinimo bei profesijos, kur pasiskirstymas tuose pačiuose lygmenyse pastebimas gana panašus. Tai tikėtina taip pat susiję ne tik su aukštesnio išsilavinimo galimybių pasiekimo trūkumu, bet ir valstybės „primetimo“ politika įvairiose gyvenimo srityse. Teoriškai tokie pokyčiai įvardijami struktūriniu mobilumu, kai asmens socialinė pozicija kinta dėl visuomenės struktūros pokyčių (Sobel, 1983), kuriuos lemia demokratizacijos procesai bei paraleliai sekančios aplinkybės.

7.4. Tyrimo apibendrinimas

Taigi visuose šio darbo etapuose atlikta analizė atskleidė, jog Lietuvos respondentai dažniau įgyja ne tik aukštesnį išsilavinimo statusą, bet ir aukštesnį profesinį lygį negu jų tėvai. Tai rodo tebesitęsiantį struktūrinį socialinį mobilumą Lietuvos visuomenėje. Pastebėti panašūs išsilavinimo ir profesinio lygio pasiekimai tarp respondentų mamų bei tėčių. Remiantis šiais rezultatais, atlikta koreliacinė analizė (remiantis statuso pasiekimo modeliu), išryškino ryšio stiprumą tarp tėčio ir mamos socioekonominių aplinkybių. Aukštesnis abiejų tėvų socioekonominis statusas turi teigiamą įtaką asmens pasiekimams – didėja ir išsilavinimas, ir profesinis lygmuo. Nenuostabu, kad tiek tėčio, tiek mamos išsilavinimas turi didesnę įtaką jų pačių profesijai negu toms pačioms vaiko charakteristikoms. Vis dėlto, tarp tėčio ir respondento aukščiausio įgyto išsilavinimo vyrauja kiek didesnis ryšys negu tarp mamos ir respondento. Tuo tarpu, silpniausias ryšys vyrauja tarp abiejų tėvų ir vaikų profesijos, ką patvirtina ir regresinės analizės rezultatai. Nepaisant didelės išsilavinimo įtakos tiek abiejų tėvų, tiek vaikų profesiniams pasiekimams, išsilavinimo įtaka kartų tarpe mažėja, kas reiškia, šis veiksnys negali būti laikomas vieninteliu profesinio statuso pasiekimo garantu. Šių rezultatų kontekste verti paminėjimo ir Venciaus (2020) tyrimo rezultatai, kuriuose išryškėja analogiškos išvados – didesnį mobilumą aukštyn apriboja silpnėjanti išsilavinimo reikšmė tarp kartų, taigi aukštesnis išsilavinimas ne visada lemia socialinės padėties pokytį „kylant aukštyn“. Tai patvirtina panašias intergeneracinio socialinio mobilumo tendencijas Lietuvos visuomenėje. Šio tyrimo rezultatų kontekste verti paminėjimo Blau ir Duncan (1967), Sewel bei Haller ir kt. (1969) statuso pasiekimo modelio bei Gugushvili (2017) rezultatai. Tyrimuose tėvų išsilavinimas pripažintas

esminiu regresoriumi, turinčiu didžiausią įtaką vaikų pasiekimams bei intergeneraciniam santykiniam socialiniam mobilumui.

Atsižvelgiant į aprašomosios statistikos rezultatus, pastebima, jog vaikų ir tėčių pasiektas aukščiausias išsilavinimo lygis skiriasi – tėvai dominuoja žemesniuose lygmenyse, o vaikai – aukštesniuose, išskyrus profesinį, kur pasiskirstymas panašus. Skirtumą galima paaiškinti struktūriniu socialiniu mobilumu: remiantis Lietuvos švietimo sistemos pokyčiais – nuo privalomo pradinio buvo pereita prie privalomo septynių klasių baigimo, vėliau ir viduriniojo mokslo. Po II pasaulinio karo, sovietinė valdžia Lietuvoje pradėjo švietimo pertvarką, kur XX a. 6 deš. bendrojo lavinimo programos buvo papildytos profesiniu ir gamybiniu mokymu, pertvarkytos į vidurines profesines technikos mokyklas. 1944 m. buvo ne tik atgaivintos aukštesnės ir AM, bet ir pradėtos steigti naujos (Visuotinė lietuvių kalbos enciklopedija, 2022). Tai patvirtina valstybės vykdomos socialinės politikos naudą, šiuo atveju, švietimo sistemos evoliuciją, kuri savaime paskatino palankias sąlygas įgyti aukštesnį išsilavinimą jaunesnius šio tyrimo kartos atstovus. Dėl šios priežasties ne tik derėtų kritiškai vertinti išsilavinimo įtaką socialiniam mobilumui, bet ir plėtoti tyrimus, kuriuose šis kintamasis įvardijamas kertiniu.

Analize taip pat patvirtinama asmens išsilavinimo svarba karjeros pasiekimams (pirminiai rezultatai matomi statuso pasiekimo modeliuose (žr. 5 ir 6 pav.), kadangi šis veiksnys ne tik statistiškai reikšmingas, bet ir sudaro sąlygas padidinti profesinį lygį daugiau nei 90%. Išsilavinimo įtaką profesiniams pasiekimams patvirtinama ir šiame darbe aptartų tyrimų rezultatuose. Atlikta analizė atskleidė, jog Lietuvos atvejis nėra išimtis, kadangi aukštesnis įgytas išsilavinimas padidina daugiau kvalifikuoto darbo susiradimo tikimybę. Be kita ko, asmens išsilavinimo ir profesinio lygio didinimui teigiamą įtaką turi mamos ir tėčio išsilavinimo sąveika. Panašaus pobūdžio tyrimuose pastebėta, jog tėčio statuso įtaka vaikų pasiekimams pasireiškia per socializacijos poveikį, įdiegiant stiprią motyvaciją siekti tikslų, kadangi didina vaiko ambicijas per rodomą pavyzdį. Svarbu ir tai, jog kadangi asmens išsilavinimui didžiausią teigiamą įtaką turi abiejų tėvų išsilavinimas, o neigiamą mamos profesinis statusas, tikėtina, jog neužtikrinus sėkmingo išsilavinimo patirties perdavimo iš abiejų tėvų bei nesumažinus mamos profesinio statuso įtakos, vėliau pasekmės bus jaučiamos vaikų karjeros pasiekimams. Dėl aptartų priežasčių, socialinės politikos priemonės turėtų atsižvelgti ir siekti kompensuoti abiejų tėvų išsilavinimo aktyvios sąveikos trūkumą vaikams, augantiems vienu tėvų šeimose, pavyzdžiui, per didesnę ir tikslingesnę finansinę paramą, papildomas priežiūros pagalbos priemonės ir kt.

Taigi aprašomoji, koreliacinė ir regresinės analizės atskleidė Lietuvos visuomenėje vyraujančius skirtumus tarp kartų tiek aukščiausio įgyto išsilavinimo, tiek profesine prasme. Rezultatai išryškino vertikalaus socialinio mobilumo aukštyn tendencijas, kurioms įtaką, panašu, turi ne tik asmenų socioekonominės charakteristikos, bet ir istorinis šalies kontekstas.

Išvados

Šiame baigiamajame magistro darbe buvo siekiama išanalizuoti, kokios asmens šeimos ypatybės turi įtaką asmenų socialiniam mobilumui (išsilavinimui ir karjerai) šiuolaikinėje Lietuvoje bei kokie veiksniai turi tam didžiausią įtaką. Svarbu pabrėžti, jog nors vyrauja ne viena socialinio mobilumo samprata, bendrai tai reiškia asmenų judėjimą tarp socialinių pozicijų socialinėje erdvėje. Atlikus literatūros analizę, išryškėjo tokios šio darbo išvados:

1. Išskiriami pagrindiniai socialinio mobilumo tipai: horizontalusis – vertikalusis; intergeneracinis – intrageneracinis bei struktūrinis – santykinis.
2. Vyrauja skirtingos socialinio mobilumo tyrimo strategijos: klasikinės Blau ir Duncan bei Wisconsin statuso pasiekimo modeliai. Abiejose tyrimų strategijose pasitelkiami tie patys kintamieji: tėvų bei vaikų profesijos bei išsilavinimas.
3. Sociologai socialinio mobilumo tyrimuose pagrindiniais kintamaisiais įprastai renkami profesiją bei/ar išsilavinimą, kai ekonomistai – pajamas. Taigi pagrindiniais matavimo komponentais, siekiant įvertinti socialinį mobilumą išlieka: išsilavinimas ir profesija.
4. Struktūrinis socialinis mobilumas išryškėja kaip svarbus aspektas šiuolaikinėje Lietuvos visuomenėje, susiklostęs dėl šalies istorinės praeities. Tai paskatino šalies raidą, lėmusią vienu profesijų paklausos sumažėjimą, o kitų (progresyvesnių) iškilimą.

Atlikus empirinį tyrimą taip pat išryškėjo esminės šios dalies išvados:

1. Vaikų ir jų tėvų aukščiausio įgyto išsilavinimo ir profesiniai rezultatai skiriasi, kadangi vaikai „prauga“ savo tėvus tiek išsilavinimo, tiek karjeros prasme. Tai atspindi vertikalų socialinio mobilumo aukštyn tendencijas Lietuvos visuomenėje, kurios, tikėtina, susijusios su struktūriniu mobilumu.
2. Tarp mamų ir tėčių vyrauja panašus pasiskirstymas tiek išsilavinimo (panaši dalis jų yra pasiekę tokį pat išsilavinimo lygį – pradinį arba profesinį), tiek profesinio prasme. Tačiau mamos dažniau pasiekia aukštąjį išsilavinimą bei užima labiau kvalifikuotą profesinį lygį.
3. Lietuvos visuomenėje (per profesinį pasiskirstymą) pastebėtas žemės ūkio sektoriaus susitraukimas, kas paraleliai skatino pramonės ir paslaugų sektoriaus plėtrą. Tai patvirtina struktūrinio socialinio mobilumo tendencijas.
4. Statuso pasiekimo modelio rezultatai atskleidė, jog tarp respondento išsilavinimo ir jo dabartinės profesijos vyrauja didžiausias teigiamas ryšys.
5. Statuso pasiekimo modeliai ir regresinė analizė patvirtina asmens išsilavinimo svarbą profesiniams pasiekimams kaip pagrindinio regresoriaus.

6. Regresiniame išsilavinimo modelyje mamos profesija bei vyriška respondento lytis turi neigiamą, o mamos ir tėčio išsilavinimo sąveika teigiamą įtaką asmenų judėjimui visuomenės struktūroje.
7. Išsilavinimo modelyje mamos profesinis statusas turi neigiamą įtaką socialiniam mobilumui, tikėtina, dėl „stiklo lubų“ reiškinio.
8. Dėl aukšto skyrybų skaičiaus šalyje, vaikams (ypatingai berniukams), augantiems su mamomis, gali tekti susidurti su iššūkiais siekiant aukštesnio išsilavinimo lygio.
9. Regresinis profesijos modelis atskleidė, jog didžiausią įtaką pakilti „aukštyn“ turi asmens išsilavinimo lygis bei abiejų tėvų išsilavinimo sąveika. Neigiamą įtaką turi vyriška respondento lytis.
10. Tyrimo rezultatai iš dalies patvirtina ankstesnių darbų išvadas – iš visų tėvų socialinių ir ekonominių charakteristikų tik išsilavinimas gali būti pripažįstamas paveikiu regresoriumi.
11. Pastebėta, jog abiejų tėvų išsimokslinimo lygio sąveika profesijos modelyje praranda reikšmę, kai tuo tarpu išsilavinimo modelyje laikoma esminiu regresoriumi. Tai reiškia tėvų išsilavinimo įtakos sumažėjimą vėlesniuose vaiko gyvenimo etapuose, kas dalinai patvirtina ir statuso pasiekimo modelio rezultatus.

Darbe buvo keliamos dvi hipotezės. Pirmoji – didžiausią įtaką asmens socialiniam mobilumui turi tėčio išsilavinimas ir profesija. Tyrimo metu paaiškėjo, jog tėčio profesija nėra reikšmingas veiksnys tiek išsilavinimo, tiek profesijos atžvilgiu. Tėčio išsilavinimas svarbus sąveikos su mamos išsilavinimo metu. Taigi ši hipotezė nepatvirtinta. Antroji hipotezė – didžiausią įtaką asmens socialiniam mobilumui turi mamos ir tėčio išsilavinimo sąveika. Atlikus kiekybinių duomenų analizę, pastebėta, jog tiek išsilavinimo, tiek profesijos regresiniuose modeliuose, tėvų išsilavinimo sąveika reikšmingas kintamasis. Išsilavinimo atžvilgiu šis kintamasis svarbesnis negu antrajame – profesijos modelyje, kuriame didžiausią įtaką turi asmens išsilavinimas. Taigi antroji hipotezė patvirtinta tik iš dalies.

Kadangi šiame darbe buvo nuspręsta taikyti kiekybinius metodus, tai apribojo galimybę identifikuoti kokybines, socialinį mobilumą galinčias skatinti/apriboti, charakteristikas. Tai atvejai, atspindintys individualias patirtis, paskatas, motyvaciją, asmenų sveikatos būklę, draugų, mokytojų įtaką ir kt. Reikšminga ir tai, jog empirinio tyrimo hipotezės buvo suformuluotos remiantis šiame darbe analizuotais teoriniais šaltiniais. Pastebėta, jog nei vienas kintamasis, galintis turėti įtaką socialiniam mobilumui, nebuvo pripažintas esminiu socialinį mobilumą determinuojančiu veiksniumi. Tai iš sudaro prielaidas svarstyti, ar/kaip veiksniai gali būti vienas nuo kito priklausomi ir tarpusavyje susiję. Tokiu būdu sukuriama poreikis ne tik plėtoti socialinio mobilumo kaip pagrindinio tyrimų objekto analizės lauką, bet ir taikyti kiekybinių bei kokybinių metodų sintezę.

Pasiūlymai

Socialinės politikos priemonėmis turėtų būti siekiama užtikrinti lygias galimybes kilti socialiniais laiptais aukštyn, ypač tiems, kurie yra žemiausioje padėtyje. Analizuojant socialinio mobilumo reiškinių bei pagrindinius veiksnius, skatinančius šį procesą, pateikiami pasiūlymai politikos formuotojams bei įgyvendintojams:

1. Į formalųjį švietimą įtraukti visus, užtikrinant kokybiško vidurinio išsilavinimo pasiekimą bei vėliau didinti prieinamumą prie aukštojo mokslo, finansuojamo iš valstybės biudžeto. Taip pat rekomenduojama peržiūrėti priėmimo į AM tvarką, kuri remtųsi ne tik valstybiniais brandos egzaminais, o ir asmenų motyvacija. Į šį procesą svarbu įtraukti tiek nacionalines valdžios institucijas (LR Seimas, LR Vyriausybė, ŠMSM, SADM ir kt.), tiek savivaldybes, akademinę bendruomenę.
2. Tobulinti šeimos politiką, ypatingai vienišų tėvų atžvilgiu, kuria gali būti skatinama darbo ir šeimos derinimo pusiausvyra per ankstyvojo ugdymo ir priežiūros politiką bei paslaugas. Pavyzdžiui, valstybės arba savivaldos finansuojama vaiko priežiūra ir korepetitorių pagalba nuotoliniu būdu arba ugdymo įstaigose. Taip pat svarbu darbuotojams užtikrinti lankstaus darbo galimybes (pvz., 4 darbo dienų savaitė, darbas ne visą darbo dieną, lanksti darbo pradžia ir pabaiga, metinės darbo valandos ir kt.), pagal individualius poreikius, ypatingai vienišų tėvų atveju. Į tobulinimo procesą rekomenduojama įsitraukti darbdavių bei darbuotojų atstovams, nacionalinei (LR Seimas, LR Vyriausybė, ŠMSM, SADM ir kt.) ir vietos valdžiai.
3. Kontroliuoti viešajame ir privačiame sektoriuose dirbančių moterų atlygio sistemą, kad šis nesiskirtų nuo vyrų. Paraleliai svarbu didinti pajamų perskirstymą namų ūkiams su vaikais, per: padidintas išmokas vaikams; socialinio draudimo įmokų lengvatas; neapmokestinamas pajamas, sumažinant finansinę naštą. Daugiau – aktyvių darbo rinkos politikos priemonių ir perkvalifikavimo programų kūrimas, galinčių padėti pereiti į aukštesnį, daugiau kvalifikuotą, profesinį lygmenį, nepriklausomai nuo įgyto išsilavinimo. Rekomendacija skirta darbdaviams ir darbuotojams, nacionalinei valdžiai (LR Seimas, LR Vyriausybė, ŠMSM, SADM ir kt.), savivaldybėms, profesinių, ir AM atstovams.

Taigi visi pateikti pasiūlymai galėtų padėti efektyviau valdyti žmogiškuosius bei finansinius išteklius. Svarbu, jog į gerovės valstybės tobulinimo procesus būtų įtraukiamos visos suinteresuotos pusės, kadangi tik tokiu būdu gali būti užtikrinami efektyviausi pokyčiai. Ilgalaikėje perspektyvoje tai didintų intergeneracinį socialinį mobilumą aukštyn bei visuomenės gerovę.

Šis darbas taip pat leidžia daryti prielaidas, jog socialinis mobilumas nėra dažnai nagrinėjama tema Lietuvoje, todėl kaip tyrimo objektas galėtų būti aktualus ir plėtojamas ateities tyrimuose.

Pavyzdžiui, verta atkreipti dėmesį į kiekybinių ir kokybinių metodų taikymą, kas galėtų padėti geriau suprasti kognityvinių gebėjimų, asmeninių savybių, motyvacijos ir kt. veiksnių įtaką socialinio mobilumo kontekste. Taip pat rekomenduotina atkreipti dėmesį į intrageneracinio socialinio mobilumo tyrimų lauką ir šių plėtojimą, kadangi ši tema vis dar nėra sulaukusi populiarumo, tačiau galinti papildyti socialinio mobilumo tyrimų lauką. Taigi panašūs darbai, kuriuose socialinis mobilumas Lietuvoje kaip pagrindinis tyrimo objektas galėtų padėti objektyviau įvertinti bei suprasti visuomenės struktūrą bei individualius asmenų pasiekimus, vaikų pasiekimų problematiką, šalyje, taip pat su kokiais iššūkiais susiduriama socialinės politikos tobulinimo procese.

Biibliografija

1. Becker, G., S., 1962. *Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis*, Journal of Political Economy Vol. 70, No. 5, Part 2, The University of Chicago Press: Investment in Human Beings.: 9–49
2. Benson, C., S., E.A. Medrich, and S. Buckley. 1980. *A New View of School Efficiency: Household Time Contributions to School Achievement*. in *School Finance Policies and Practices, The 1980s: A Decade of Conflict*, edited by James W. Guthrie. Cambridge, MA: Ballinger, 169–204
3. Blau, P. M., Duncan, O. D., 1967. *The American Occupational Structure*, New York: John Wiley & Sons
4. Campbell, R., 1983. *Status Attainment Research: End of the Beginning or Beginning of the End?*, Sociology of Education, Jan., 1983, Vol. 56, No. 1, p. 47–62
5. Castells, M., 1996. *The rise of the network society*. Oxford/Malden MA: Blackwell.
6. Chesters, J., 2015. *Within generation social mobility in Australia: The effect of returning to education on occupational status and earnings*. Journal of Sociology, 51(2), 385–400 Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1177/1440783314544995>
7. Clarke–Stewart, A., 1977. *Child Care in the Family*. New York: Academic
8. Coleman, J., S., Hoffer T., Kilgore, S., 1982. *High School Achievement: Public, Catholic, and Other Private Schools Compared*. New York: Basic
9. Coleman, J.S., Campbell, E., Q., Hobson, D., J., J., McPartland, A., M., Mood, Weinfeld, F., D., York, R., L., 1966. *Equality of Educational Opportunity*. Washington, DC: U.S. Government Printing Office
10. Corak, M., 2012. *Inequality from generation to generation: the United States in Comparison*, Graduate School of Public and International Affairs University of Ottawa Ottawa Canada
11. Čekanavičius, V., Murauskas, G., 2000. *Statistika ir jos taikymai*, 1 dalis. Vilnius: TEV
12. Česnavičius, A., Dargytė, A., ir kt., 1999. *Socialinis struktūrinimasis ir jo pažinimas*. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas
13. EIGE, 2022. *Gender Equality Index*. Prieiga per internetą: <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2013/compare-countries/work/1/bar>
14. Erikson, R., Goldthorpe, J. H., 2002. *Intergenerational inequality: a sociological perspective*, *Journal of Economic Perspectives* [interaktyvus], 16(3): p. 31–44. Prieiga per internetą: <https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/089533002760278695> [Žiūrėta 2022 10 01]
15. Eurofound, 2017. *Social mobility in the EU* [interaktyvus], Luxembourg: Publications Office of the European Union. Prieiga per internetą:

- <https://www.eurofound.europa.eu/publications/report/2017/socialmobilityintheeu> [Žiūrėta 2022 11 11]
16. Europos socialinis tyrimas 2020, 10 banga, Lietuva. Prieiga per internetą: <https://www.europeansocialsurvey.org/data/country.html?c=lithuania>
  17. Featherman, D. L., Hauser, R. M., 1978. *Opportunity and Change*, Academic Press, New York
  18. GOV.UK, 2009. *Statement from the new Prime Minister Theresa May*. Prieiga per internetą: <https://www.gov.uk/government/speeches/statement-from-the-new-prime-minister-theresa-may> [Žiūrėta 2022 10 22]
  19. Gudžinskas, L., 2012. *Pokomunistinių valstybių ir jų gerovės režimų transformacija: Baltijos šalių lyginamoji analizė: disertacija*. Prieiga per internetą: <https://www.lituanistika.lt/content/42417>
  20. Gudžinskas, L., *Pokomunistinės valstybės raida Europos Sąjungoje: užtikrinta ateitis ar spąstai?*, Politologija 4 (56), p. 127–152,
  21. Gugushvili, A., 2017. *Change or continuity? Intergenerational social mobility and post-communist transition*. Research in Social Stratification and Mobility, Volume 52: 59–71, ISSN 0276-5624, Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1016/j.rssm.2017.10.004>
  22. Hassler, J., Rodriguez, M., J., V., 2000. *Intelligence, Social Mobility, and Growth*, *American Economic Review*, 90 (4): 888–908
  23. Haveman, R., Smeeding, T., 2006. *The Role of Higher Education in Social Mobility*. *The Future of Children* 16, no. 2: 125–50. Prieiga per internetą: <http://www.jstor.org/stable/3844794>
  24. Hetherington, E.M., Camara, K., A., Featherman, D., L., 1981. *Cognitive Performance, School Behavior and Achievement of Children from One-Parent Households*. Washington, DC: National Institute of Education. Prieiga per internetą: <https://eric.ed.gov/?id=ED221780> [Žiūrėta 2022 11 06]
  25. Hurrell, A., Woods, N. 1995. *Globalisation and inequality*. Millennium, 24(3), 447–470
  26. Yaish, M., Andersen, R., 2012. *Social Mobility in 20 Modern Societies: The Role of Economic and Political Context*, Social Science Research 41: 527–538
  27. ILO, 2016. Prieiga per internetą: <https://www.ilo.org/public/english/bureau/stat/isco/isco08/> [Žiūrėta 2022 10 24]
  28. Kruppe, T., Rogowski, R., Schömann, K., 1998. *Labour Market Efficiency in the European Union: Employment Protection and Fixed Term Contracts*, (1st ed.). Routledge. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.4324/9780203444054>

29. Leibowitz, A. 1977. *Parental Inputs and Children's Achievement*. The Journal of Human Resources, Spring, 1977, Vol. 12, No. 2, University of Wisconsin Press, 242–251
30. Lietuvos statistikos departamentas, Lietuvos gyventojų pajamos ir gyvenimo sąlygos (2022 m. leidimas). Prieiga per internetą: <https://osp.stat.gov.lt/lietuvos-gyventoju-pajamos-ir-gyvenimo-salygos-2022/skurdo-rizika/skurdo-rizikos-lygis> [Žiūrėta 2022 10 22]
31. LR SADM, 2020. *Išanalizavo moterų ir vyrų darbo užmokesčio atotrūkį Lietuvoje: kada moterys pažeidžiamos labiausiai*. Prieiga per internetą: <https://socmin.lrv.lt/lt/naujienos/isanalizavo-moteru-ir-vyru-darbo-uzmokescio-atotruki-lietuvoje-kada-moterys-pazeidziamos-labiausiai?lang=lt> [Žiūrėta 2022 10 22]
32. Matulionis, A., V., 1985. *Jaunimo gyvenimo orientacijos*, Vilnius: Lietuvos TSR Mokslų akademija, Filosofijos, sociologijos ir teisės institutas, Jaunimo sociologijos skyrius
33. Matulionis, A., V., 1990. *Jaunimo išsilavinimo kelias po vidurinio išsilavinimo įgijimo (pagal gyvenimo nuostatų longitudinalinio tyrimo duomenis)*, in Sociological Researches in the Baltic States. Vilnius: 247–256
34. Mikutavičienė, I., 2009. *Švietimo ir socialinės nelygybės sąveikos fenomenas: Lietuvos kontekstas*: daktaro disertacija, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas
35. Milne A., M., Myers, D., E., Rosenthal A., S., Ginsburg, A., 1986. *Single Parents, Working Mothers, and the Educational Achievement of School Children*. Sociology of Edu, Vol. 59, No. 3 (Jul., 1986), 125–139. Prieiga per internetą: <https://www.jstor.org/stable/2112335>
36. Monkevičienė, O., 2005. *Socialinis mobilumas: aukšto ir žemo socialinio statuso šeimose augančių vaikų laimėjimai*, Pedagogika 80: 69–75
37. Morkevičius, V., Norkus, Z., 2012. *Šiuolaikinės Lietuvos klasinė struktūra: neovėberiška analizė*, Sociologija. Mintis ir veiksmai 2 (31): 75–152
38. Norkus, Z., 2008. *Kokia demokratija, koks kapitalizmas? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
39. Norkus, Z., 2011. *Estonian, Latvian and Lithuanian postcommunist development in the comparative perspective*, Kn. Lauristin, Marju (sud.), Estonian Human Development Report 2010/2011: Baltic Way(s) of Human Development: Twenty Years On, Tallinn: Eesti Koostöögu, 22–30
40. OECD, 2022. *Overweight or obese population*. Prieiga per internetą: <https://data.oecd.org/healthrisk/overweight-or-obese-population.htm#indicator-chart> [Žiūrėta 2022 11 06]
41. Projektas „Kartos ir šeimos“. Prieiga per internetą: <https://kartosirseimos.lt/> [Žiūrėta 2022 11 06]

42. Schwab, K., The Fourth Industrial Revolution, World Economic Forum, Prieiga per internetą <https://www.weforum.org/about/the-fourth-industrial-revolution-by-klaus-schwab> [Žiūrėta 2022 10 22]
43. Sewell, W., H., Haller, Portes A., O., A., 1969. *The Educational and Early Occupational Attainment Process*, American Sociological Review 34: 82–92
44. Sobel, M., E., 1983. *Structural Mobility, Circulation Mobility and the Analysis of Occupational Mobility: A Conceptual Mismatch*, American Sociological Review 48, no. 5, 721–727
45. Sorokin, P., A., 1959. *Social and Cultural Mobility*. The Free Press of Glencoe, Illinois
46. Sorokin, P., A., 1927. *Social Mobility*, N.Y./London, Harper & Brothers
47. Statistikos departamentas, 2022. *Lietuvos gyventojai: ištuokos* (2020 m. leidimas). Prieiga per internetą: <https://osp.stat.gov.lt/lietuvos-gyventojai-2020/santuokos-ir-istuokos/istuokos> [Žiūrėta 2022 09 05]
48. Statistikos departamentas, 2022. *Lietuvos profesijų klasifikatorius (LPK)*. Prieiga per internetą: <https://osp.stat.gov.lt/lietuvos-profesiju-klasifikatorius-lpk> [Žiūrėta 2022 10 23]
49. STRATA, 2018. *Aukštojo mokslo prieinamumas: ar skirtingo SES vaikams sudarome lygias galimybes įgyti išsilavinimą?*
50. ŠVIS, 2022. Tais pačiais metais gavę brandos atestatus ir priimti į aukštesias mokyklas, profesines mokyklas ir nepriimti niekur. Prieiga per internetą: <https://rsvs3.emokykla.lt/cognos/bi/?perspective=classicviewer&id=i22BA33ADCE2A48EBB7EED7F4484EA2&objRef=i22BA33ADCE2A48EBB7EED7F4484EA2&action=run&format=HTML&cmPropStr=%7B%22id%22%3A%22i22BA33ADCE2A48EBB7EED7F4484EA2%22%2C%22type%22%3A%22report%22%2C%22defaultName%22%3A%2203.%20Tais%20pa%20C4%8Diais%20metais%20gav%20C4%99%20brandos%20atestatus%20ir%20priimti%20arba%20nepriimti%20niekur%22%2C%22permissions%22%3A%5B%22execute%22%2C%22read%22%2C%22traverse%22%5D%7D> [Žiūrėta 2022 11 01]
51. Taljūnaitė, M., 1990. *The Role of Profession*, in A. Matulionis (ed.) *Sociological Researches in the Baltic States*: Vilnius
52. Titma, M., Roots, A., 2006. *Intragenerational Mobility in Successor States of The Ussr, European Societies*, 8 (4): 493–526
53. Torche, F., 2013. *How Do We Characteristically Measure and Analyze Intergenerational Mobility?*, New York University: Stanford Center on Poverty and Inequality. Prieiga per internetą: http://web.stanford.edu/group/scspi/_media/working_papers/torche_howdowemeasure.pdf [Žiūrėta 2022 11 01]

54. Treiman, D. J., 1970. *Industrialization and Social Stratification*, Sociological Inquiry Volume 40, Issue 2: 207–234
55. Vencius T., 2022. *Socialinis mobilumas tarp kartų Lietuvoje: skirtingo matavimo perspektyvos* [interaktyvus]. Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika ISSN 1648-2425 eISSN 2345-0266 2022, vol. 24: 40–53 Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.15388/STEPP.2022.36>
56. Vencius, T., Navickė, J., 2017. *Socialinio mobilumo tarp kartų apraiškos Lietuvoje*. Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika [interaktyvus], 16 (2): 37–51. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.15388/STEPP.2018.16.11430>
57. Vincent-Lancrin, S., 2008. *The Reversal of Gender Inequalities in Higher Education: An Ongoing Trend*, Chapter 10, ISBN 978-92-64-04065-6 Higher Education to 2030 Volume 1: Demography
58. VU SA, 2022. *Startuoja iniciatyva „Aukštasis mokslas nėra PER aukštai“ | atidaryta ambasadorių registracija*. Prieiga per internetą: <https://vusa.lt/naujiena/startuoja-iniciatyva-aukstasis?lang=lt&padalinys=vusa> [Žiūrėta 2022 10 22]
59. Washington Post, 2020. *Trump keeps invoking the ‘American Dream.’ Americans are pessimistic that they can achieve it* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.washingtonpost.com/politics/2020/09/21/trump-keeps-invoking-american-dream-americans-are-pessimistic-that-they-can-achieve-it/> [Žiūrėta 2022 10 22]
60. Werner, J., 2013. *The coherency of social mobility and residential mobility: a comparative analysis of Germany and Lithuania* [interaktyvus]. Kaunas University of Technology. Prieiga per internetą: http://www.lidata.eu/files/seminarai/2013-10-25/4_Mobility_paper.pdf
61. World Economic Forum 2020. *The Global Social Mobility Report 2020 Equality, Opportunity and a New Economic Imperative*. World Economic Forum: Geneva. Prieiga per internetą: https://www3.weforum.org/docs/Global_Social_Mobility_Report.pdf [Žiūrėta 2022 11 30].

Priedai

1 priedas. ISCO-08 klasifikacija ir darbe naudojami skirstymai pagal šią skalę. Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis ISCO-08	
<i>ISCO-08</i>	<i>Suskirstyta</i>
<p>1. Aukštos kvalifikacijos specialistai (gydytojai, mokytojai, inžinieriai, menininkai ir kt.)</p> <p>2. Aukšto lygmens pareigūnai ar vadovai (bankininkai, didelės įmonės direktoriai, aukšto lygmens valstybės tarnautojai, vadovai ir kt.)</p> <p>3. Biuro ar administracijos darbuotojai (sekretoriai, administratoriai, įstaigos ar įmonės tarnautojai, buhalteriai ir kt.)</p> <p>4. Prekybos sektoriaus darbuotojai (pardavimų vadybininkai, parduotuvės savininkai, pardavėjai ir kt.)</p> <p>5. Paslaugų sektoriaus darbuotojai (restorano savininkai, policininkai, padavėjai, socialiniai darbuotojai, kirpėjai ir kt.)</p> <p>6. Aukštos kvalifikacijos darbininkai (meistrai, darbų vykdytojai, mechanikai, spaustuvininkai, šaltkalviai ir kt.)</p> <p>7. Vidutinės kvalifikacijos darbininkai (mūrininkai, autobuso vairuotojai, pakuotojai, staliai, skardininkai ir kt.)</p> <p>8. Žemos kvalifikacijos darbininkai (krovikai/nešikai, nekvalifikuoti gamyklos darbininkai ir kt.)</p>	<p>1 grupė – nekvalifikuoti/žemos kvalifikacijos: Žemos kvalifikacijos darbininkai (krovikai/nešikai, nekvalifikuoti gamyklos darbininkai ir kt.); Žemės ūkio darbininkai (ūkininkai, ūkio darbininkai, traktoriaus vairuotojai, žvejai ir kt.).</p> <p>2 grupė – pusiau-kvalifikuoti: Biuro ar administracijos darbuotojai (sekretoriai, administratoriai, įstaigos ar įmonės tarnautojai, buhalteriai ir kt.); 1. Prekybos sektoriaus darbuotojai (pardavimų vadybininkai, parduotuvės savininkai, pardavėjai ir kt.); Paslaugų sektoriaus darbuotojai (restorano savininkai, policininkai, padavėjai, socialiniai darbuotojai, kirpėjai ir kt.); Aukštos kvalifikacijos darbininkai (meistrai, darbų vykdytojai, mechanikai, spaustuvininkai, šaltkalviai ir kt.); Vidutinės kvalifikacijos darbininkai (mūrininkai, autobuso vairuotojai, pakuotojai, staliai, skardininkai ir kt.);</p>

<p>9. Žemės ūkio darbininkai (ūkininkai, ūkio darbininkai, traktoriaus vairuotojai, žvejai ir kt.)</p> <p>10. Ginkluotųjų pajėgų profesijos (karininkai, generolai, admirolai ir kt.).</p>	<p>3 grupė – kvalifikuoti (aukštos kvalifikacijos): Aukštos kvalifikacijos specialistai (gydytojai, mokytojai, inžinieriai, menininkai ir kt.); Aukšto lygmens pareigūnai ar vadovai (bankininkai, didelės įmonės direktoriai, aukšto lygmens valstybės tarnautojai, vadovai ir kt.); Ginkluotųjų pajėgų profesijos (karininkai, generolai, admirolai ir kt.).</p>
--	---

2 priedas. ISCED klasifikacija. Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis ISCED	
<i>ISCED</i>	<i>Suskirstyta</i>
1. Nebaigtas pradinis	1 grupė – iki pradinio: Nebaigtas pradinis, Pradinis.
2. Pradinis	2 grupė – iki vidurinio: Pagrindinis, įgytas pagrindinėje, vidurinėje, jaunimo, vakarinėje mokykloje, licėjuje ar (pro)gimnazijoje;
3. Profesinis, įgytas nebaigus pagrindinio išsilavinimo	Vidurinis, įgytas vidurinėje, vakarinėje, mokykloje, licėjuje ar gimnazijoje.
4. Pagrindinis, įgytas pagrindinėje, vidurinėje, jaunimo, vakarinėje mokykloje, licėjuje ar (pro)gimnazijoje	3 grupė – iki aukštesniojo/profesinio: Profesinis, įgytas nebaigus pagrindinio išsilavinimo; Profesinis, įgytas kartu baigiant ir pagrindinį išsilavinimą; Profesinis, įgytas po pagrindinio išsilavinimo baigimo (kai profesinio mokymo programa truko mažiau nei dvejus metus)
5. Profesinis, įgytas kartu baigiant ir pagrindinį išsilavinimą	Profesinis, įgytas po pagrindinio mokymo programa truko mažiau nei dvejus metus); Profesinis, įgytas po pagrindinio išsilavinimo baigimo (kai profesinio mokymo programa truko dvejus ar daugiau metų)
6. Profesinis, įgytas po pagrindinio išsilavinimo baigimo (kai profesinio mokymo programa truko mažiau nei dvejus metus)	Profesinis, įgytas po vidurinio išsilavinimo
7. Profesinis, įgytas po pagrindinio išsilavinimo baigimo (kai profesinio mokymo programa truko dvejus ar daugiau metų)	
8. Vidurinis, įgytas vidurinėje, vakarinėje, mokykloje, licėjuje ar gimnazijoje	

<p>9. Profesinis, įgytas po pagrindinio išsilavinimo baigimo, kartu įgyjant ir vidurinį išsilavinimą</p> <p>10. Profesinis, įgytas po vidurinio išsilavinimo baigimo</p> <p>11. Aukštesnysis arba specialusis vidurinis, įgytas po pagrindinio išsilavinimo baigimo (apima ir technikumus, jei įstota įgijus pagrindinį išsilavinimą)</p> <p>12. Aukštesnysis arba specialusis vidurinis, įgytas po vidurinio išsilavinimo baigimo (apima ir technikumus, jei įstota įgijus vidurinį išsilavinimą)</p> <p>13. Aukštasis neuniversitetinis arba koleginis;</p> <p>14. Aukštasis universitetinis, įgytas baigus bakalauro studijas</p> <p>15. Aukštasis universitetinis, įgytas baigus vientisąsias (įskaitant studijas aukštosiose mokyklose iki reformos 1991–1992 m.) arba specialiąsias profesines (diplomuoto specialisto) studijas po bakalauro studijų baigimo</p> <p>16. Aukštasis universitetinis, įgytas baigus magistro arba rezidentūros studijas</p> <p>17. Mokslų daktaro ar kandidato laipsnis</p> <p>18. Kita.</p>	<p>baigimo; Aukštesnysis arba specialusis vidurinis, įgytas po pagrindinio išsilavinimo baigimo (apima ir technikumus, jei įstota įgijus pagrindinį išsilavinimą); Aukštesnysis arba specialusis vidurinis, įgytas po vidurinio išsilavinimo baigimo (apima ir technikumus, jei įstota įgijus vidurinį išsilavinimą).</p> <p>4 grupė – iki aukštojo: Aukštasis neuniversitetinis arba koleginis; Aukštasis universitetinis, įgytas baigus bakalauro studijas; Aukštasis universitetinis, įgytas baigus vientisąsias (įskaitant studijas aukštosiose mokyklose iki reformos 1991–1992 m.) arba specialiąsias profesines (diplomuoto specialisto) studijas po bakalauro studijų baigimo; Aukštasis universitetinis, įgytas baigus magistro arba rezidentūros studijas; Mokslų daktaro ar kandidato laipsnis; Kita.</p>
--	---